

Les conquestes de Mallorca i d'Eivissa

Antoni MAS I FORNERS
Universitat de les Illes Balears

Les conquestes de Mallorca i d'Eivissa —i també la submissió de Menorca— han estat un tema profundament tractat pels erudits i historiadors, sobretot illencs, del segle XVI ençà. La pràctica totalitat d'aquests treballs ha consistit en l'estudi de la narració que en fan les diferents cròniques catalanes (fonamentalment, la Crònica reial o *Llibre dels feits*,¹ la de Bernat Desclot² i la de Pere Marsili³), complementada i anotada —o objecte de qüestionament— a partir de l'estudi de la documentació arxivística i, també, d'altres narracions cronístiques o texts de naturalesa similar.⁴ Aqueixes recerques, centrades tant en les motivacions i la preparació de la conquesta com en el seu desenvolupament, permeteren assolir-ne uns coneixements sòlids i relativament ben documentats,⁵ tret del període

1. *Les quatre grans cròniques*, I, *Llibre dels feits del rei En Jaume*, ed. a cura de Ferran Soldevila, revisió filològica de Jordi Bruguera, revisió històrica de M. Teresa Ferrer i Mallol, Barcelona, 2007. Citat com a CR (Crònica reial).

2. Bernat DESCLOT, *Crònica*, ed. a cura de Miquell Coll i Alentorn, Barcelona, 1982, coll. «Les Millors Obres de la Literatura Catalana», núm. 76. Citat com a CBD.

3. Josep Maria QUADRADO, *Historia de la conquista de Mallorca: Crónicas inéditas de Marsilio y de Desclot en su texto lemosín vertida la primera al castellano y adicionada con numerosas notas y documentos*, Palma, 1850. Quan em refereisc estrictament a la Crònica de Pere Marsili ho faig com a CPM.

4. Com la Crònica llatina dels reis de Castella, en la qual apareix una breu descripció de la conquesta de Mallorca per Jaume I (Luis CHARLO BREA (ed.), *Crónica latina de los reyes de Castilla*, Madrid, 1999), o les cròniques i texts àrabs (Guillem ROSSELLÓ BORDOY, *L'Islam a les Illes Balears*, Mallorca, 1968; Miquel Barceló, *Sobre Mayūrqa*, Mallorca, 1984).

5. Vegeu una relació i comentari dels treballs referits a aqueix tema escrits amb anterioritat a 1972 a Álvaro SANTAMARÍA, «Determinantes de la conquista de Baleares (1229-1232)», a Álvaro SANTAMARÍA, *Obra Selecta: Mallorca medieval*, Palma, 2005, p. 23-81. Entre els treballs posteriors a aqueixa data, destaquen, per damunt de tot, els d'Álvaro SANTAMARÍA; a més del citat, vegeu: «Alba del reino de Mallorca», a *Historia de Mallorca*, coordinada per J. Mascaró Pasarius, tom v, Palma, 1978, p. 137-270; «La expansión político-militar de la Corona de Aragón bajo la dirección de Jaime I: Baleares», a *Jaime I y su época: X Congreso de historia de la Corona de Aragón*, Saragossa, 1979, p. 91-146; «La reconquista y la repoblación del reino de Mallorca», a *Actas del Coloquio de la V Asamblea General de la Sociedad Española de Estudios Medievales*, Saragossa, 1991, p. 137-232. També és de consulta indispensable el repertori documental obra de Lorenzo PÉREZ MARTÍNEZ («Corpus documental balear (I). Reinado de Jaime I», a *Fontes Rerum Balearium*, tom I, Palma, 1977, p. 1-112). De gran utilitat resulta també la transcripció i estudi de les cròniques, adaptada al català actual, i el repertori documental reunit i estudiat per Agnès VINAS i Robert VINAS (*La conquesta de Mallorca: Textos i documents*, Mallorca, 2007). Vegeu també l'estudi de Jordi COMPANY PONS, «Conquista Cristiana», a *Historia de Mallorca*, coordinada per J. Mascaró Pasarius, tom II, Palma, 1978, p. 289-377. Els treballs de Pau CATEURA BEN-NÀSSER (*Mallorca en el segle XIII*, Palma, 1987, i «Mallorca», a *Historia de las Islas Baleares: La época de Jaime I (1230-1276)*, Palma, 2006, p. 11-184) conformen un acurat estat de la qüestió sobre la conquesta i els primers anys del regne de Mallorca. Hom pot trobar un excel·lent estudi de la conquesta, des de la perspectiva de la història militar, a l'obra de Francesc Xavier HERNÁNDEZ (*Història militar de Catalunya*, vol. II, *Temps de conquestes*, Barcelona, 2002). Sobre el caràcter feudal de la conquesta de Mallorca, vegeu el treball de Jaume PORTELLA I COMAS («Cómo se exporta el feudalismo: el caso de Mallorca», a

comprès entre la conquesta de la ciutat (gener de 1230) i la capitulació dels darrers nuclis de resistents a les muntanyes (maig-juliol de 1232), i de la conquesta d'Eivissa (1235), per als quals els estudis havien de basar-se forçosament en breus passatges del *Llibre dels feits*.⁶

La recent publicació de *Kitāb tā'rih Mayūrqa* (*Crònica àrab de la conquesta de Mallorca*), obra d'Ībn 'Amīra al-Mahzūmī⁷ possiblement redactada pocs anys després de la conquesta i coneguda gràcies a una còpia tardana, ha significat un veritable sotrac, una aportació notabilíssima per al coneixement de la conquesta de Mayūrqa. Tanmateix cal parar esment que d'aquesta obra, considerada perduda fins fa pocs anys, se'n coneixia un resum anotat, sobretot cronològicament, per Al-Maqqari,⁸ que pogué ser emprat pels diferents autors que han tractat el tema. La *Crònica àrab*⁹ descriu amb molt de detall quina era la situació a Mayūrqa anys abans de la conquesta i presta atenció a les divisions internes i les conjures contra el valí que la precediren, com també als esdeveniments (la captura de naus catalanes, el 1226) que serviren de pretext a Jaume I per engegar-la i al coneixement primerenc que tengueren els andalusins dels preparatius. En aquest darrer aspecte, i també en altres, com la composició de l'estol, la narració dels primers enfrontaments bèl·lics i la descripció del setge de la medina, coincideix bàsicament (de vegades, de manera gairebé sorprenent) amb les cròniques catalanes. Les aportacions de més rellevància de la Crònica, a parer meu, són la veritable entitat de les accions d'Ibn Sayrī, en primer lloc cappare d'una conjura contra el valí i mesos després líder dels resistents a les muntanyes, la importància que s'atribueix a Ben Abet/Ibn Abad i als andalusins col·laboracionistes i, finalment, «El relat de la Muntanya», que permet conèixer, amb notable precisió, com es va organitzar la resistència —i com s'esdevingué la seva fi— a la serra de Tramuntana i als castells.

Així i tot, les cròniques catalanes, sobretot el *Llibre dels feits*, continuen essent la columna vertebral per a qualsevol estudi sobre la conquesta de Mallorca, la submissió de Menorca i la conquesta d'Eivissa. I ho són malgrat les omissions, les narracions cronològicament desordenades, interessades, o que més aviat semblen un recurs literari. Sobre això, són ben conegudes les imprecisions cronològiques que presenta la Crònica reial en la narració del període que abraça els primers mesos que seguiren la caiguda de Madina Mayūrqa (gener de 1230) i la rendició dels darrers resistents a les mun-

L'incastellamento: Actes des rencontres de Gérone (novembre 1992) et de Rome (5-7 mai 1994), Roma, École Française de Rome, 1998, p. 85-98. Sobre la conquesta d'Eivissa, cal consultar els treballs de Joan Marí CARDONA (*La conquesta catalana de 1235, Eivissa, 1976*), de Bartomeu ESCANDELL BONET (*Ibiza y Formentera en la Corona de Aragón, tom 1, Siglos XIII-XVIII: Bases técnicas del conocimiento científico y arranque histórico de la catalanidad insular*, Palma, 1994) i d'Antoni FERRER ABÁRZUZA («Ibiza y Formentera», a *Historia de las Islas Baleares: La época de Jaime I (1230-1276)*, Palma, 2006, p. 214-250). Sobre el tractat de Capdepera i la submissió de Menorca, és de consulta obligada el volum col·lectiu *Actes de les jornades d'estudi i debat: «El tractat de Capdepera de 1231 i la independència de Menorca»: Capdepera, 20, 21, 22 i 23 de novembre 2008*, Mallorca, 2009. Molt suggerent resulta també el treball de Pau CATEURA BENNÀSSER, «La Menorca musulmana en temps dels cristians (1230-1287)», a *I Jornades de recerca històrica de Menorca: La Manūrqa de Sa'id Ibn Hakam: Un país islàmic a Occident, Publicacions des Born* (Ciutadella), núm. 5/6 (2006), p. 29-42. Sobre la trajectòria vital de Jaume I, cal veure, entre molts d'altres: Stefano MARIA CINGOLANI, *Jaume I: Història i mite d'un rei*, Barcelona, 2007; Antoni Furió, *El rei conqueridor: Jaume I entre la història i la llegenda*, Alzira, 2007; i Gabriel ENSENYAT PUJOL, *Jaume I: El rei que forjà una corona*, Mallorca, 2008.

6. La conquesta de la Part Forana de l'illa es relata a CR (capítols 92-124, p. 186-217), que també inclouen la submissió de Menorca. La narració de la conquesta d'Eivissa es redueix a només dos capítols (CR, 125-126, p. 217-218).

7. *Ibn 'Amīra al-Mahzūmī, Kitāb Tā'rih Mayūrqa* (*Crònica àrab de la conquesta de Mallorca*), edició i traducció al català de N. Roser i G. Rosselló Bordoy, Mallorca, 2008.

8. Aleshores, només coneguda a partir del resum, amb afegitons cronològics de gran importància que en va fer Al-Maqqari. Guillem ROSSELLÓ BORDOY, *L'Islam a les Illes Balears*; Guillem ROSSELLÓ BORDOY, *Els oblidats: Petites històries de mallorquins desconeguts*, Palma, 1990, p. 81; Agnès VINAS i Robert VINAS, *La conquesta de Mallorca*, p. 194-195.

9. Així ens hi referirem durant aquest treball, citant-la com a CA.

tanyes (maig-juliol de 1232). El *Llibre dels feits* presenta una seqüència cronològica en la qual es mesclen, de manera complicada i tot alterant-ne l'ordre cronològic, fets i episodis del segon i del tercer viatge de Jaume I a Mallorca. Ferran Soldevila dedicà un breu, però excel·lent, article a la identificació dels passatges de la Crònica reial que corresponen a l'un i l'altre viatge, en el qual posa de manifest aqueixes incongruències i proposa un orde narratiu basat en la comparació d'aquests passatges amb la documentació publicada referida a Jaume I.¹⁰ La proposta de Ferran Soldevila, raonable i convincent, ha estat assumida, explícitament o implícita, per la majoria dels autors que han tractat la qüestió després de la publicació del seu treball. Així i tot, no es pot garantir que part del contingut dels passatges no correspongui a un moment diferent d'aquell a què fa referència el seu gruix.

Aquestes no haurien estat les úniques imprecisions o errors rellevants que apareixen al *Llibre dels feits*, almanco en relació amb el treball que ens ocupa. El més remarcable seria la datació de les malalties que es declararen a la ciutat de Mallorca després del saqueig i de l'encant del botí. Jaume I afirma que la pesta o malaltia que s'estengué a la ciutat va començar «la Pasqua passada». El darrer dels «grans hòmens de Catalunya» que hi morí, d'acord amb la Crònica, fou el comte d'Empúries. Però la seva defunció, segons un necrologi de la catedral de Girona, tingué lloc el 23 de febrer;¹¹ de fet, hom coneix que el dia 16 de febrer i estant malalt a la Ciutat de Mallorca, dictà un codicil, cosa que confirma tant l'existència de les malalties com el fet que començaren molt abans de la Pasqua.¹² La data de la defunció del comte d'Empúries i el fet que s'indiqui que «tots quatre, qui eren nobles e grans hòmens de Catalunya, moriren dins un mes» van fer pensar a Josep Maria Quadrado,¹³ Ferran Soldevila¹⁴ i Álvaro Santamaría que aqueixes malalties es produïren durant el mesos de gener i febrer.¹⁵

Aqueixes imprecisions cronològiques han estat atribuïdes a errors no deliberats, conseqüència de lapsus de memòria¹⁶ motivats per la distància temporal entre els fets descrits i el moment de la redac-

10. Ferran SOLDEVILA, «La segona i la tercera estades de Jaume I a Mallorca», a *Recerques i comentaris*, vol. 1, Barcelona, 1929, p. 169-191.

11. Josep Maria QUADRADO, *Historia de la conquista de Mallorca*, p. 295-296.

12. Gabriel ALOMAR i ESTEVE i Ramon ROSSELLÓ i VAQUER, *Història de Muro*, vol. II, Mallorca, 1989, p. 163.

13. «Nuestros historiadores, comprendiendo mal el texto lemosín, como en su lugar observamos, afirman que el contagio tardó en declararse hasta la Pasqua, lo cual ni conviene con la serie de los acontecimientos posteriores que obligan a retrasarlo un mes por lo menos, ni con la fecha de fallecimiento del Conde de Ampurias que, siendo el postrer acometido, murió a 23 de febrero, según el necrologio de la iglesia de Gerona.» Josep Maria QUADRADO, *Historia de la conquista de Mallorca*, p. 295-296.

14. CR, 92, p. 186-187, notes 748 i 749.

15. «Tales dolencias ¿cuando sobrevinieron? El relato del Llibre dels Feits sugiere una duración aproximada de un mes y lo relaciona confusamente con hechos acaecidos “pasada Pasqua”, a comienzos de abril; no obstante, dado que el óbito de Hug de Empúries, citado como último magnate fallecido a consecuencia de las enfermedades —pues no es seguro que se tratara de peste—, está datado documentalmente el 23 de febrero de 1230, puede admitirse que el ciclo de las dolencias pudo comenzar en la última decena de enero —sobre el 20 de enero— para finalizar la penúltima semana de febrero.» Álvaro SANTAMARÍA, «La expansión político-militar de la Corona de Aragón bajo la dirección de Jaime I: Baleares», p. 91-146, p. 132. Vegeu també Álvaro SANTAMARÍA, «Sobre la datación de la Carta de Franquesa de Mallorca», a *Studia historica et philologica in honorem M. Batllori*, Roma, 1984, p. 457-474, p. 459-460.

16. Gabriel Ensenyat, fent referència a la submissió de Menorca, indica: «L'equivocació del monarca s'explica per mor de la circumstància de relatar l'episodi molts anys més tard de quan s'havia esdevingut i de fer-ho de manera memorística. De fet, el lapsus de memòria del rei consisteix a bescanviar la submissió de Menorca per la por de l'atac tunisenc, que el Llibre situa també erròniament arran del segon viatge, quan, com ja hem esmentat, fou el motiu del tercer viatge»: Gabriel ENSENYAT PUJOL, «El tractat de Capdepera segons el relat del Llibre dels Feits i altres textos cronístics medievals», a *Actes de les jornades d'estudi i debat: «El tractat de Capdepera de 1231 i la independència de Menorca»: Capdepera, 20, 21, 22 i 23 de novembre 2008*, Mallorca, 2009, p. 107-128.

ció de la Crònica,¹⁷ però també, i de forma més que plausible, al seu caràcter literari. Així, segons Agnès i Robert Vinas:

El més remarcable d'aquesta obra, l'argument més notable a favor del domini del relat i dels seus efectes, és la qualitat de la composició, de l'organització dels episodis i del tractament del temps. Allà on els historiadors han cregut detectar-hi errors cronològics, confusions o inversió de l'ordre de determinades dates (concretament en el relat dels primers mesos que segueixen a la presa de la ciutat i en el segon i tercer viatge de Mallorca), l'especialista de la narrativa hi identifica jocs d'illusionisme que tenen per objecte provocar certes proximitats, certes deduccions en el lector. Després d'una subhasta particularment enganyosa, ve una epidèmia que causarà estralls: l'ordre en què es presenten els fets induïx a una relació de causa-efecte entre un episodi i l'altre, així com a la idea que una falta ha comportat un càstig. El mestre de l'Hospital arriba tard, i reclama una part dels guanys que els nobles semblen considerar que no li pertoca. Però el rei li dóna satisfacció i més endavant serà el mestre de l'Hospital qui desbloquegi una situació militar en punt mort: el rei tenia raó, doncs, de concedir-li el seu favor especial. Pel que fa al segon i al tercer viatge a Mallorca, efectivament estan en ordre invers, però això permet organitzar el relat de manera més temàtica i, per tant, més fàcil de seguir: primer la conquesta de Mallorca, després la de Menorca, i finalment la d'Eivissa. En resum, la construcció narrativa obeeix, d'una banda, a unes lleis que no són les purament cronològiques (la qual cosa impedeix considerar el text com una crònica de tipus històric) i, d'altra banda, a consideracions que tenen en compte l'efecte cercat en el destinatari i que de vegades li imposen subtilment una reacció determinada; la qual cosa correspon, fet i fet, a l'àmbit de la comunicació, de la publicitat, o fins i tot de la propaganda.¹⁸

Però els errors —o els dubtes— cronològics no són només cronístics: aplicar el còmput de l'Encarnació o el de la Nativitat als documents de datació dubtosa expedits entre 1229 i 1232 —entre els quals destaca la Carta de Franqueses— pot fer canviar el relat i les interpretacions dels primers moments que segueixen la conquesta i fins i tot variar la nòmina i la durada dels dos darrers viatges de Jaume I a Mallorca (que Soldevila¹⁹ havia situat en els períodes de maig-juliol de 1231 i de maig-juliol de 1232).²⁰ Les opinions dels diferents autors sobre aquesta qüestió —tots ells de prestigi recone-

17. Segons Álvaro SANTAMARÍA, «redactada [la Crònica] a algunos años vista (...) al referirlos, en ocasiones los trasmuda o traspone, anticipándolos o posponiéndolos sin ánimo deliberado, despreocupadamente, por ligereza o normales fallos de memoria; lo que ha sembrado no poca confusión entre los historiadores —Zurita, Binimelis, Dameto, Bover, Piferrer, Quadra-do, Tourtoulon, Lecoy de la Marche, Miguel Alcover, Ribas de Pina—, que siguen confiadamente su relato (el de la Crònica) determinando una especie de sucesión en cadena de errores cronológicos»: Álvaro SANTAMARÍA, «Sobre la datación de la Carta de Franquesa de Mallorca», p. 460-461.

18. Agnès VINAS i Robert VINAS, *La conquesta de Mallorca*, p. 131.

19. Ferran SOLDEVILA, «La segona i la tercera estades de Jaume I a Mallorca».

20. Pau CATEURA indica: «Llorenç Pérez, basant-se en l'operativitat de l'estil de l'Encarnació, estableix dues estades de Jaume I a Mallorca durant l'any 1231, una primera del 10 de gener al 18 de gener, i una segona entre el dia primer de març de 1231 i l'11 de juliol del mateix any (en aquest segon viatge es produí el tractat de vassallatge de Menorca). És a dir, el rei va estar-se a Mallorca aquest segon viatge durant quatre mesos i escriu. Finalment, els documents de Jaume I, publicats per A. Huici i M. D. Cabanes, ens donen una visió semblant, però diferent de l'esmentada: el rei féu dues estades separades en el mateix any 1231. La primera estada, el dia primer de març 1231, per signar la Carta de Franqueses, i la segona estada des del 17 de juny de 1231 a l'11 de juliol del mateix any. És a dir, una segona estada de més d'un mes. Tot plegat ens deixa en una evident orfenesa a l'hora d'establir nexes i relacions temporals, ben necessàries quan la font fonamental de l'època, la crònica reial, es mostra també poc curiosa, entre d'altres coses, per la seqüència temporal dels esdeveniments. Podria acabar aquesta introducció dient que l'aplicació de l'estil de calendari, basat en l'Encarnació, només ens dóna una certa seguretat, a l'hora de datar els documents, entre els mesos d'abril i desembre de cada any.» Pau CATEURA BENNÀSSER, «La Menorca musulmana en temps dels cristians (1230-1287)», p. 29-42. Sobre això, cal parar esment que els documents estudiats per Joaquim Miret permeten ubicar Jaume I a Montsó el 4 de gener de 1231 i a Tudela el 26 de febrer: Joaquim MIRET I SANS, *Itinerari de Jaume I «el Conqueridor»*, Barcelona, 1918, p. 90-92.

gut— són contradictòries. Així, Antoni Mut, fent criteris arxivisticocronològics, aplica el còmput de l'Encarnació i, per tant, considera més probable que la carta de franquesa fos expedida l'1 de març de 1231.²¹ Però Álvaro Santamaría, basant-se en elements de caire contextual, arribà a la conclusió que la data més probable de la Carta de Franqueses és la de l'1 de març de 1230, cosa que faria necessari datar el document fent servir el còmput de la Nativitat.²²

Com havíem dit, els dubtes sobre la datació no se circumscriuen a la Carta: així, Lorenzo Pérez va datar els documents del seu magnífic «Corpus documental balear» seguint «el estilo de la Encarnación según el modo florentino, que es el que se usó en la Corona de Aragón durante todo el siglo XIII y parte del XIV»,²³ tot incloent-hi documents que, segons Álvaro Santamaría, haurien d'ésser datats mitjançant l'estil de la Nativitat d'acord amb el context del document.²⁴ La qüestió, ara com ara, és de difícil resolució: tot i que, efectivament, el còmput per l'Encarnació degué ésser el més freqüent en

21. Antoni Mut, comentant un document que data l'1 de març de 1231 («1231, març, 1, Mallorca: Jaume I dona a Ferrer de Sagranada, poblador a la Ciutat de Mallorca, en alou franc, lliure i quiti unes cases amb un hort contigu»), afirma: «S'ha de subretxar la importància que revesteix el present document, no tant pel seu contingut respecte de la donació que comporta, sinó per la data que hi figura, a saber Datum apud maioricis Kalendas marcii anno Domini M° CC° tricesimo, la qual, en utilitzar-se el sistema cronològic denominat de l'any del Senyor o anno Domini, correspon a l'1 de març de 1231 del còmput actual. Això significaria que Jaume I es trobava aleshores a l'illa i que, per tant, pogué expedir el mateix dia, mes i any un altre document, tan transcendental dins el procés d'institucionalització del nou Regne de Mallorca com és la Carta de Franqueses o de població de Mallorca. Aquesta, en efecte, porta la mateixa data que el document de Nunyo Sanç, però no pocs historiadors han interpretat que l'esmentada Carta és de l'any 1230 i no 1231, on l'escrivà que la va fer escriure hauria comès un error de datació confonent un any per altre. Cal recordar, emperò, que l'escrivà de la Carta fou el conegut Guillem, un dels membres destacats de la Cancelleria reial i amb gran experiència professional, al qual ja ens hem referit en algunes ocasions, p. e. en comentar el Tractat de Capdepera, que també va redactar materialment. (...) No fa falta insistir massa sobre la circumstància que aquest document, igual que els altres expedits per la mateixa cancelleria, sobretot si eren importants —i la Carta de Franqueses del Regne de Mallorca sens dubte era un d'ells—, estava prou controlat dins els àmbits d'aquesta, on havia de passar més d'una revisió abans de ser lliurada a la persona o institució a la qual estava destinada, a més de quedar registrada al pertinent llibre de la pròpia Cancelleria. Res d'improvisacions, per tant. I, en conseqüència, no era probable que contingués una data equivocada d'un any per altre. Recordem així mateix que alguns autors, en fer la transcripció de la Carta de Franqueses de Mallorca, ja havien situat el document, segons criteris arxivístico-cronològics, a l'any 1231. No obstant això, sempre ha planat una certa ombra de dubtes sobre la qüestió, i per això en més d'una publicació, per mesura de prudència se li atribueix la data de 1230 a 1231, precisament per manca de seguretat. És de creure que el present document de Nunyo Sanç contribueixi a avalar el criteri que la Carta de Franqueses del Regne de Mallorca de Jaume I, tan fonamental dins la història de la postconquesta de Mallorca, fou signada pel monarca, a l'illa estant, el dia 1 de març de 1231 i no un any abans. Un argument que s'hauria de veure reforçat en tot cas per altres recerques arxivístiques, com l'establiment d'un itinerari del Rei el més complet possible, a part dels ja existents, publicats fa temps, sobre els seus desplaçaments durant els mesos inicials de 1231, sobre la base de documents coetanis, com els que es puguin conservar a arxius tan rics en aquest sentit com el de la Corona d'Aragó.» ANTONI MUT CALAFELL, «La documentació de l'època de Jaume I conservada a l'Arxiu del Regne de Mallorca», a *Actes de les jornades d'estudi i debat: «El tractat de Capdepera de 1231 i la independència de Menorca»: Capdepera, 20, 21, 22 i 23 de novembre 2008*, Mallorca, 2009, p. 129-218, p. 152-153.

22. «En el supuesto de que el privilegio de exención de impuestos de tráfico otorgados a los barceloneses y la Carta de Franquesa se hubieran calendarado por el estilo de la Encarnación, a las mentadas estancias del rey en Mallorca habría que añadir otras dos: – Enero de 1231, para otorgar en Mallorca el expresado privilegio a los barceloneses. – Marzo de 1231, para promulgar en Mallorca la Carta de Franquesa. Dos estancias más del rey en Mallorca no ofrecen especial significado, pero sí que lo tiene en que ambas ocasiones acompañaran al rey todos los magnates promotores principales de la campaña de 1229-1230. (...) ¿Cómo explicar tan importante concentración de magnates en Mallorca en enero y marzo de 1231? ¿Por qué no se hace eco de ello la Crónica real que narra con tanta diligencia el acontecer del rey en Mallorca? (...) Consta la presencia en Mallorca de dichos magnates, de todos ellos, con motivo de la campaña de 1229-1230, pero la presencia conjunta de todos ellos no consta en 1231. Lo que sí consta es que el rey entre enero y marzo de 1231 discurría por tierras aragonesas y navarras.» ÁLVARO SANTAMARÍA, «Sobre la datación de la Carta de Franquesa de Mallorca», p. 457-474, p. 469; vegeu també p. 463-473.

23. LORENZO PÉREZ MARTÍNEZ, «Corpus documental balear (I). Reinado de Jaime I», p. 2.

24. ÁLVARO SANTAMARÍA, «Sobre la datación de la Carta de Franquesa de Mallorca», p. 462-466.

aqueixa època, sembla que la datació de documents notariais d'acord amb el còmput de la Nativitat no va ésser tampoc cap raresa a Catalunya en els anys en què s'esdevingué la conquesta de Mallorca.²⁵ És per tot això que, per datar aquests documents, caldrien, com proposa Antoni Mut, més «recerques arxivístiques, com l'establiment d'un itinerari del Rei el més complet possible, a part dels ja existents, publicats fa temps, sobre els seus desplaçaments».

Atès tot el que s'ha exposat fins ara, en aquestes planes he optat per fer servir l'orde cronològic proposat per Ferran Soldevila que, cal recordar-ho, identificà amb seguretat dos viatges del rei a l'illa amb posterioritat al de la conquesta de Madina Mayūrqa (maig-juliol de 1231 i maig-juliol de 1232) i he procurat defugir, tret de quan ha estat indispensable, aquells episodis i documents de datació imprecisa. Vull advertir, d'altra banda, que en aquest estudi he parat esment sobretot en aquells aspectes i períodes en què els estudis i la documentació —cronística i arxivística— han permès avançar en el coneixement de la conquesta de les Illes Balears i que m'he referit més breument a aquells per als quals es disposa d'estudis sòlids i ben documentats —com els relatius al setge de Madina Mayūrqa—, que m'hauria hagut de limitar a parafrasejar.²⁶

LA PREPARACIÓ DE LA CONQUESTA I LA PRESA DE MADINA MAYŪRQA

El 1228, Jaume I havia aconseguit, tot i que fos de manera momentània, apaivagar la violència —i la desobediència— nobiliària, però això no equivalia a controlar-la de manera definitiva. Dificilment ho podia assolir un monarca jove que feia molt pocs anys, en la seva adolescència, gairebé havia esdevingut un titella dels bàndols nobiliaris.²⁷ Poca cosa podia fer un rei tan mancat de cabals que es veia forçat a finançar les seves despeses a crèdit, a costa d'empenyorar la percepció de la fiscalitat.²⁸ Jaume I necessitava un cop d'efecte, quelcom que li permetés actuar com un veritable rei, manifestar la seva autoritat i que es convertís en un motiu de prestigi, sobretot després d'episodis fallits com el setge del castell de Peníscola.²⁹ I, tan important com això, o més, el monarca necessitava nous ingres-

25. Rafel Ginebra i Molins, estudiant el còmput emprat en el *Manual primer de l'Arxiu de la Cúria Fumada de Vic*, indica: «Es especialment interessant fixar el còmput utilitzat en la cronologia del volum sobretot perquè els estudis sobre el notariat català han tendit a generalitzar erròniament l'ús del còmput per l'Encarnació i sols únicament i a contracor s'ha començat a admetre com a raresa l'ús del còmput de la Nativitat, ús que, d'altra banda, era perfectament conegut per tots els qui han estudiat el notariat vigatà. Fem un petit recull de les dates en què es veu el canvi d'any (...) No queda cap dubte que no hi ha canvi d'any a 25 de març, ni queda cap dubte que el canvi d'any es fa a 8 de les calendes de gener, el dia de Nadal. L'ús d'aquest còmput es confirma, també, no cal dir-ho, en els volums posteriors de la mateixa sèrie. Evidentment, això [l'ús del còmput de la Nativitat] no deixarà de ser una peculiaritat, un particularisme, i com es diu en les històries del notariat català i com reconeixen els qui en concret s'han dedicat al notariat de Vic, els arxius notariais catalans, en general i probablement la majoria, deuen anar pel còmput de l'Encarnació, però, en qualsevol cas, una peculiaritat que afecti les notaries on corresponen el primer exemple conservat de llibre notarial català, el de Manresa, i el més voluminós i íntegre dels primers manuals notariais conservats, és una peculiaritat prou singular per aprofundir-hi»: *Manual primer de l'Arxiu de la Cúria Fumada de Vic (1230-1233)*, vol. 1, ed. a cura de Rafel Ginebra i Molins, Barcelona, 1988, p. 22-23.

26. Vull remarcar que no he fet esment a episodis que em semblen clarament llegendaris o recursos literaris, com el d'Alí de la Palomera (CBD, xxxv, p. 86), o la narració de la Crònica àrab en què es descriu que el valí va rebre la notícia de l'arribada dels cristians just al moment en què es disposava a fer executar cinquanta notables de la medina (CA, p. 97-98).

27. Sobre això, podeu veure, entre d'altres: Ferran SOLDEVILA, *Jaume I el Conqueridor*, Barcelona, 1958, i els recents treballs de Stefano Maria CINGOLANI, *Jaume I: Història i mite d'un rei*; d'Antoni FURIÓ, *El rei conqueridor: Jaume I entre la història i la llegenda*, i de Gabriel ENSENYAT PUJOL, *Jaume I: El rei que forjà una corona*.

28. Thomas N. BISSON, «Las finanzas del joven Jaime I, 1213-1228», a *X Congreso de Historia de la Corona de Aragón (1976)*, vol II, Saragossa, 1980, p. 161-208.

29. Segons Álvaro Santamaría, «la mentada conquista también es relacionable con el frustrado asedio (agosto-octubre de 1225) de Peníscola, que pudo incitar —por razones de prestigio, para recobrar prestigio— al joven rey y a los barones de su

sos i rendes. En societats feudals frontereres amb al-Àndalus, com l'aragonesa i la catalana, familiaritzades amb les conquestes i acostumades a les incursions de rapinya, l'expansió territorial contra al-Àndalus es convertia en la solució més avinent i en la qual es podrien produir manco fractures internes.

Així, doncs, la decisió de conquerir societats andalusines s'hauria degut a diversos motius: en primer lloc (i amb aquest orde expositiu no vull determinar-ne la jerarquia), refermar el prestigi —i, sobretot, l'autoritat— del rei, cosa que requeria posar fi a la conflictivitat endèmica entre la noblesa, sovint dirigida contra el mateix Jaume I; en segon lloc, a la voluntat d'aconseguir botí, dominis i rendes per a un monarca amb ingressos mancabats i per a uns senyors que també en cobejaven; en tercer lloc, cal fer referència als motius de naturalesa ideològica i religiosa, incitats i predicats per l'Església —guanyar noves terres i gent per a la cristiandat llatina—, que justificaren la iniciativa reial i li donaren suport (i que, d'altra banda, contribuirien a millorar les relacions de la Corona amb el papat).

Una altra qüestió, irresolta encara, és per què Jaume I preferí, tot i que només fos cronològicament, la conquesta de les Illes Balears a la de València. No pareix que fos fent cas a la iniciativa de la burgesia catalana, la qual es limità a sumar-se —això sí, ben activament— al projecte, ni per mor de les incursions piràtiques de vaixells de Mayūrqa, tot i que les de 1226, en les quals es capturaren naus catalanes, es convertiren en un pretext formal per a la conquesta.³⁰ Potser, com ja indicà Ferran Soldevila,³¹ cal fer cas a la Crònica reial, i el que va fer decidir Jaume I a prioritzar la conquesta de les Balears va ser el prestigi i l'anomenada que li havien de suposar la conquesta d'un regne «dins mar». Però, de més a més, també cal tenir present —cosa que no apareix a les cròniques, però que devia ser ben coneguda pels promotors de la conquesta— que el jove monarca no feia altra cosa que reprendre un sonat projecte patern,³² que no arribà a concretar-se mai per mor de les conseqüències de la batalla de Muret. I, encara més, potser es varen tenir presents factors estratègics i d'oportunitat: en primer lloc, és més que possible que Jaume I conegués les dissensions —de fet, una veritable lluita de bàndols— existents a Mayūrqa i que pensàs que això li'n podia facilitar la conquesta; en segon lloc, potser es va tenir en compte que la conquesta de València es veuria dificultada si Mayūrqa es convertia en el cap de pont de les forces de socors procedents del nord d'Àfrica.

Fos així o no, el projecte de conquesta de Mallorca per part de Jaume I ja era una realitat l'octubre

entorno a acometer una empresa de mayor envergadura como la de Mallorca»: Álvaro SANTAMARÍA, «La reconquista y la repoblación del reino de Mallorca», p. 142.

30. Descrites tant per Desclot com per la Crònica àrab: CBD, xiv, p. 72-74; CA, p. 73-84.

31. Ferran SOLDEVILA, «La presa de Mallorca, causa de la redacció del Llibre dels Feits», a *Al marge de la Crònica de Jaume I*, Barcelona, 1967, col·l. «Episodis de la història», núm. 100, p. 7-16.

32. I que ja havien ambicionat els seus avantpassats, més enllà de la ràtzia pisanocatalana de 1114-1115. «No sembla, doncs, que en el segle XII hi hagués cap acord tàcit entre les diferents entitats polítiques cristianes, en virtut del qual es considerà que les Balears havien de ser conquerides per la casa de Barcelona (Barceló, 1984: 68). Però tan cert com l'anterior és que els comtes de Barcelona (també monarques d'Aragó des del 1137) ambicionaven la conquesta de les Balears. Així ho indiquen el projecte de conquesta esmentat més amunt, el tractat de cooperació signat el 1146 entre Ramon Berenguer IV i Gènova per a la conquesta de Tortosa i de les Balears, i la Bul·la concedida el 1205 per Inocenci III a Pere II, el Catòlic, en relació als seus projectes de conquerir Mallorca i de crear-hi un bisbat. Aquest projecte, que Pere II d'Aragó havia comunicat al Papat, no suscità l'interès dels genovesos ni dels pisans. En aquests moments, la iniciativa de la conquesta era només dels reis d'Aragó. La derrota almohade a Las Navas de Tolosa (1212) deixava el camp obert per a la materialització dels projectes de conquesta de Mallorca, però la mort de Pere II a la batalla de Muret (1213) va aturar en sec els projectes»: Antoni MAS I FORNERS, «Conquesta i creació del Regne», a Miquel DEYÀ (dir.), *Història de les Illes Balears*, vol II, *L'època foral i la seva evolució (1230-1715)*, Edicions 62, Barcelona, 2004, p. 32-33. Miquel BARCELÓ, «Expedicions militars i projectes d'atac contra les illes orientals d'Al-Àndalus (Al-Jaz'ir Al-Sharqiya li-l-Andalus) abans de la conquesta catalana (1229)»; Miquel BARCELÓ, *Sobre Mayūrqa*, Mallorca, 1984, p. 59-75.

de 1228, en què n'apareix una referència, tan coneguda com explícita, al tractat entre Aurembiaix d'Urgell i Jaume I del 23 d'octubre del mateix any («Et post reversionem istius exercitus que facitis contra Mallorca»)³³. Per tant, en el famós banquet de Tarragona, que es degué dur a terme durant el novembre, no s'hi hauria decidit la conquesta, sinó que, juntament amb els magnats catalans reunits per a tal efecte, Jaume I hi hauria tractat aspectes relatius a l'organització i al finançament de l'expedició i al posterior repartiment de les terres i de la resta del botí, que més tard haurien de ser ratificats a les Corts de Barcelona.³⁴ Així, doncs, el banquet de Tarragona hauria tengut l'objectiu d'arribar a acords relacionats amb un projecte ja decidit. Jaume I va aconseguir que la noblesa de Catalunya s'avingués a una declaració de pau i treva —signada el 21 de desembre—³⁵ i a autoritzar-lo a recaptar un bovatge³⁶ que li serviria per a finançar part de les seves despeses de la conquesta. També va obtenir el suport unànim de la noblesa i de les ciutats, les quals oferiren les seves embarcacions.³⁷ Finalment, es va pactar com es duria el repartiment dels béns —immobles i mobles— de la terra conquerida. Independentment de si Jaume I tenia dret, fent valer el dret feudal dels Usatges de Barcelona, a forçar la participació dels senyors catalans, el fet és que la debilitat del seu poder no li deixava cap altre remei que pactar amb ells les condicions de la conquesta i el repartiment del botí. I, com és evident, si els senyors s'hi avengueren era perquè tenien interès a participar-hi i a beneficiar-se'n.³⁸ Així, aconseguit l'acord

33. Dolores DOMINGO, *A la recerca d'Aurembiaix d'Urgell*, Lleida, 2007, p. 93 i 177.

34. Álvaro SANTAMARÍA, «La reconquista y la repoblación del reino de Mallorca», p. 141.

35. Lorenzo PÉREZ MARTÍNEZ, «Corpus documental balear (I). Reinado de Jaime I», p. 17.

36. Ferran SOLDEVILA, «A propòsit del servei del bovatge», *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 1 (1964), p. 573-587; Pere ORTÍ GOST, «La primera articulación del Estado feudal en Cataluña a través de un impuesto: el bovatge», *Hispania*, núm. 209 (2001), p. 972-975.

37. «E, fenides estes paraules, llevà's En Pere Grony, e dix: — Senyor, a Déu graïm tota la ciutat de Barcelona la bona voluntat que Déu vos ha donada, e havem fiança en nostre Senyor que vós l'acabarets a vostra volentat. E proferim-vos primerament los corsos e las naus e els llenys que en Barcelona són, per fer serviï a vós en aquesta host honrada a honor de Déu. E farem-ho en tal manera, que en retenrem vostre grat per totstemp per lo servici que ara us farem. E per ço no hi volem pus metre de les ciutats, car no n'hi ha plus sinó Barcelona. E Tarragona e Tortosa acordaren-se a la paraula que els prohòmens de Barcelona dixeren»: CR, 54, p. 137-138.

38. Jaume Portella ho ha argumentat de manera especialment clarificadora: «Así pues, es evidente que en 1228 Jaume I no contaba con el poderío necesario para hacerse acompañar a la conquista por los condes, vizcondes, obispos y abades invocando tan sólo los Usatges y los fueros de Aragón, si aquellos vasallos de la monarquía no hubiesen estado igualmente interesados en la expedición. Por supuesto que, siendo su señor natural, podía alegar el *usatge* 30: (...) y también el *usatge* 63, si fuera auténtico: (...) Pero el derecho resulta insuficiente cuando los hechos demuestran que el rey apenas constituía el "primus inter pares" de aquella poderosa nobleza feudal. Los prelados catalanes, por otra parte, podían negarle su colaboración basándose en los privilegios concedidos por Pere el Catòlic en el año 1211, tal como ha de reconocer el propio Jaume I el 28 de diciembre de 1228 en Barcelona: (...) En definitiva, la conquista de Mallorca se organiza de acuerdo con una práctica feudal que ya es consuetudinaria, hecha de negociaciones y de pactos privados entre el rey, los barones, obispos y abades. Calificarla de "pactista" nos parece ambiguo y poco justificado, en la medida que el tópico historiográfico sugiere "vocación" y un nivel de desarrollo institucional que corresponde a épocas posteriores de la historia de Cataluña y de la Corona de Aragón. Porque, en realidad, durante el primer tercio del siglo XIII existen tan sólo unas incipientes estructuras de estado, la monarquía culmina simplemente la pirámide feudal y, en rigor, la expedición militar de conquista es un asunto privado de las jerarquías laica y eclesiástica. En 1228, las obligaciones de fidelidad vasallática solo tienen verdadera efectividad con respecto a los niveles inferiores de la jerarquía. Sin embargo, el aumento del honor y la gloria del rey mediante la conquista de "un reino en la mar" —como dice la crónica de Jaume I— supone un negocio muy interesante para la clase de los señores feudales. (...) Por lo demás, la respuesta a la proposición real indica claramente que la guerra contra al-Ándalus cohesiona el sistema feudal, actualiza y hace efectivos los vínculos jerárquicos y horizontales, reforzados a la postre con la ideología de cruzada. Pero si bien es cierto que la declaración de cruzada constituye la legitimación ideológica de la guerra, no debe olvidarse que ésta se debe a "la presencia de clases dirigentes cuyas posibilidades de enriquecimiento están limitadas dentro del marco en que gobiernan y que ansían extender con las armas su riqueza y autoridad" (P. Vilar, 1980, 151)»: Jaume PORTELLA I COMAS, «Cómo se exporta el feudalismo: el caso de Mallorca», p. 86-88. El treball que cita Jaume Portella és: Pierre VILAR, *Iniciación al vocabulario del análisis histórico*, Barcelona, 1980.

—unànime, si hem de fer cas de les cròniques— per a la conquesta, el 23 de desembre de 1228, el rei Jaume I i els grans senyors de Catalunya pactaren³⁹ que el botí i les terres serien repartits en funció de les aportacions de cavallers i homes armats que el rei i la resta de senyors fessin a la conquesta.⁴⁰ Tanmateix el rei es reservà les fortaleses de l'illa —tret del castell de Santueri, cedit a Nunó Sanç— i la sobirania feudal sobre la terra conquerida, atès que el patrimoni rebut a l'illa seria tengut en feu del rei, d'acord amb allò que s'indica en els Usatges de Barcelona. Aqueixes mateixes condicions es feren extensives als altres senyors feudals eclesiàstics i a la resta dels súbdits de la Corona d'Aragó.⁴¹ També es pactà que una comissió s'encarregàs d'avaluar els recursos aportats per cada un dels participants a la conquesta i de repartir les terres i el botí d'acord amb el valor d'aqueixa aportació.⁴² En virtut d'aquests pactes, el rei i els grans senyors feudals —Nunó Sanç, comte de Rosselló i de Cerdanya, el comte d'Empúries, el vescomte de Bearn, Ferrer de Sant Martí i altres— es comprometeren a aportar set-cents trenta cavallers a més d'un nombre indeterminat d'escuders i peons. El rei i els magnats laics i eclesiàstics es comprometeren a dotar les esglésies i els clergues de Mallorca amb béns i rendes suficients («per quorum etiam cognitionem assignetur ecclesiis et clericis dominicature et redditus competentes»), però no varen concretar de quina manera ni, tampoc, quins serien els perceptors del delme. Probablement, com suggereix Portella,⁴³ la resolució d'aquesta qüestió es va ajornar a fi de sumar suports a l'expedició militar.

Si l'acord a les Corts catalanes havia estat unànime, no succeí el mateix —si feim cas de la Crònica de Desclot— a Lleida, on s'havien reunit, els primers mesos de 1229, els representants d'Aragó, el Pallars,

39. Sobre el tenor d'aquest pacte, vegeu: Álvaro SANTAMARÍA, «La reconquista y la repoblación del reino de Mallorca», p. 142-144.

40. «Cum nos personaliter transibimus in hac proxima estate ultima scilicet septimana mensis madii cum nostro navigio cum nostris exercitibus, ad insulas Maioricas, Minoricas, Eviçam et alias insulas que vocantur generaliter Baleares ad expugnandas inde barbaras nationes, promittentes vobis omnibus et singulis bona fide et sine fraude quod de tota terra, civitatibus, castris et villis et terris heremis et populatis cum suis redditibus et rebus mobilibus et immobilibus et exercitibus universis, que in hoc viatico adquiremus, Domino concedente, tam per terram quan per mare, lezdis, pedaticis, ribaticis et aliis exitibus universis dabimus vobis iuxtas portiones secundum numerum militum et hominum armatorum quos vobiscum duxeritis. Et nos similiter habeamus partem nostram omnium predictorum secundum numerum militum et hominum armatorum qui nobiscum fuerint, retentis nobis alcaçeris et staticis regum in civitatibus ultra debita portionem competentem. Et si forte Domino concedente adquiremus in hoc viatico alias insulas vel terras sarracenorum vel res mobiles vel immobiles in terra et in mari eodem modo inter nos et vos pro portionibus legitimis dividantur»: Lorenzo PÉREZ MARTÍNEZ, «Corpus documental balear (I). Reinado de Jaime I», p. 18.

41. «Preterea omnes homnes de terra nostra qui hoc jurare voluerint et venire nobiscum in viatico supradicto habeant similiter partes suas ad cognitionem supradictorum»: Lorenzo PÉREZ MARTÍNEZ, «Corpus documental balear (I). Reinado de Jaime I», p. 19. Sobre això, resulten molt interessants les societats de combatents que es documenten a Vic amb la intenció d'anar «in hoc exercitum de Mayoriche», en una de les quals apareix explícitament el benefici («si aliquid lucrari poterimus») que s'esperava obtenir: 1231, febrer, 18: Ferrer Belló i Bernat Belló, volent anar a l'exèrcit, fan societat entre ells de Sant Jaume a Pasqua («volumus ire in hoc exercitu», doc. 1190, p. 509); 1231, febrer, 18: Bernat Cantera i la seva esposa Maria fan debitori a Bernat de Bonastre («Dictos namque denarios tibi acomodo a me sine lucro in hoc ex<ercitu> de Maiorica», doc. 1192, p. 510); 1231, febrer, 18: Arnau de Picapedres, Pere de Comtal, Joan de Cardona, Bernat Bardoner, Berenguer de Moles, Ferrer de Berguedà, Berenguer Perers, Arnau de Picapedres, clergue, Ramon de Vila i Pere de Viver, volent anar a l'exèrcit de Mallorca, fan societat entre ells («volumus ire in hoc exercitum de Mayoriche facimus inter nos firmam et stabilem societatem, talem scilicet quod unus sit bonus et fidelis ad alterum in omnibus, et colamus unus alterum sanum et infirmum. Et si aliquid lucrari poterimus in mari et in terra vel in aliis locis, totum illud fideliter unus ad alterum ostendatur et inter nos me[...]», doc. 1203, p. 514). Aquesta datació no correspon a la data del document, com adverteix Rafel Ginébra: «Els folis 78 i 79 constitueixen un bifoli solt, sense cap data. Per estudi de contingut, però, es pot fixar com a data *ante quem* el 18 de febrer de 1231: als documents 1200 i 1209 surt Arnau de Picapedres casat amb Barcelona atorgant una venda, i aquest Arnau és ja mort en la data esmentada, com consta al document 465» (p. 509); *Manual primer de l'Arxiu de la Cúria Fumada de Vic (1230-1233)*. Atesa aqueixa cronologia i el tenor dels documents, cal pensar que haurien d'ésser datats l'any 1229.

42. Álvaro SANTAMARÍA, «La reconquista y la repoblación del reino de Mallorca», p. 144.

43. Jaume PORTELLA I COMAS, «Cómo se exporta el feudalismo: el caso de Mallorca», p. 89.

la Ribagorça i Lleida, amb la presència de l'enviat papal, Jean d'Abbeville, cardenal de Santa Sabina. Aquest, que s'hi havia desplaçat per orde del papa a fi de concedir les indulgències habituals en el cas que a la Corona d'Aragó es dugués una campanya contra els andalusins,⁴⁴ va expressar a Jaume I el seu suport al projecte. Posteriorment, els reunits, segons la Crònica de Desclot, haurien demanat al cardenal «que degués pregar lo rei que mudàs lo viatge a València: que aquí farien tot llur poder, que del feit de Mallorca no havien cura». Ja amb la presència del rei, el cardenal va expressar, adreçant-se a ell, que «los barons que ací són e els rics-hòmens m'han pregat que jo que us deja dir e pregar que mudets lo viatge e que anets a València: e seguir-vos han tuit e faran ço que vós manets. Que de l'anar a Mallorca no han volentat ne cura». Jaume I va reiterar la seva intenció de dur a terme el projecte de conquesta («lo viatge de Mallorca jo no lleixaré») i va escenificar, juntament amb el cardenal, la conversió de l'expedició en croada: el cardenal li va cosir una creu, el va beneir i «donà gran perdó a tots aquells qui el seguirien». Així, la conquesta de Mallorca esdevengué una croada i Jaume I un rei croat,⁴⁵ cosa que va acabar per vèncer, però —segons Desclot— a desgrat⁴⁶ de les reticències dels aragonesos i dels lleidatans, els quals, tot i el relat del cronista, participaren activament i destacada en la conquesta. Aqueixa conversió de la conquesta de Mallorca en croada va ser la causa, segons Álvaro Santamaría, que en el conveni del 28 d'agost de 1229, en què es ratificava el del 23 de desembre de 1228, la participació a la conquesta s'obrí a tots els cristians («omnes homines de terra nostra et aliunde venientes»), amb les mateixes condicions que la resta.⁴⁷ L'ampliació de l'estol amb efectius occitans i, també, de més catalans i aragonesos, degué ésser la causa del retard de la partida de la flota, prevista per al maig. Es feia necessari reunir efectius i recursos a bastament, que permetessin garantir l'èxit de la conquesta.

A la primavera de 1229 degueren començar els preparatius, que no passaren desaparcebuts als andalusins de Mayūrqa: el febrer de 1229, segons la Crònica àrab, el valí va rebre notícies, procedents d'Àndalus i del nord d'Àfrica, sobre la formació de l'estol i es va apressar a preparar la defensa. Hauria reunit aproximadament dos mil genets, entre els seus homes i els soldats andalusins, i fins a divuit mil infants.⁴⁸ Més envant, el mes de juliol, va ordenar als habitants de la Part Forana que transportassin aliments a la medina i que s'habilitassin llocs de vigilància a la costa i a les muntanyes, a banda d'assignar un cap militar a cada districte.⁴⁹ Un cop preparada la defensa, el valí envià, un rere l'altre, tres vaixells per espisar els ports cristians: el primer embarrancà a Peníscola, el segon carregà presoners que confirmaren que l'estol estava preparat per a conquerir Mayūrqa i el tercer, que havia de confirmar aqueixa informació, va ser empès per la ventada fins a Sardenya, on va fer presoners que digueren que l'atac cristià s'ajornaria fins a la primavera. Si aqueix relat és cert, resulta incompreensible l'actitud del valí que, fent cas als

44. D'acord amb el tenor de la butlla concedida per Gregori IX el 12 de febrer de 1229. Álvaro SANTAMARÍA, «La reconquista y la repoblación del reino de Mallorca», p. 145.

45. Segons Martín Alvira, «con este gesto lleno de simbolismo, Jaime I convierte la campaña real contra las Baleares en una expedición avalada por la Iglesia, en una guerra oficial de la Cristiandad, es decir, en una *cruzada*. Por medio de este rito en el que el caudillo cristiano toma la cruz de mano del representante del Papa Gregorio IX —único dueño de esa fenomenal arma político-militar que es la Cruzada—, la guerra contra los musulmanes de Mallorca abandona su carácter de expedición *privada* de una potencia cristiana contra un territorio musulmán para convertirse en una campaña expansiva más de la Europa Occidental Latina contra su enemigo religioso más importante»: Martín ALVIRA CABRER, «Guerra e ideología en la España del siglo XIII: la conquista de Mallorca según la crónica de Bernat Desclot», *En la España Medieval* (Madrid), núm. 19 (1996), p. 37-50, p. 42.

46. «Quan los rics-hòmens d'Aragó e les gents de Lleida viuren que el rei fo croat, e molts d'altres, foren meravellats e fo-llur greu com no hac mudat lo viatge a València: e non hax ningú que anc li faés profrença de res»: CBD, xxx, p. 82-83.

47. Álvaro SANTAMARÍA, «La reconquista y la repoblación del reino de Mallorca», p. 146.

48. Aqueixes estimacions, com és habitual en aquest tipus de font, semblen desmesurades.

49. CA, p. 87.

sards, va anunciar que l'atac no es faria i donà orde que les tropes es retirassin.⁵⁰ En tot cas, cal pensar que estava més interessat a reprimir els rebels a la seva autoritat. Certament, la divisió interna dels musulmans, que possiblement Jaume I devia conèixer, afavoria el projecte de conquesta. Segons la Crònica àrab, el govern del valí Abu Yahyà havia estat tranquil fins que «la seva gent fou desposseïda d'al-Àndalus» i cercà refugi a Mayūrqa. Aqueixa gent, segons Muhamad Ben Ma'mar, eren almohades fugitius que foren protegits pel valí, el qual els integrà en el seu seguici.⁵¹ Això hauria provocat el descontentament dels illencs i dels «soldats d'al-Àndalus»,⁵² fins al punt que la situació degenerà en una lluita de bàndols. Els predits almohades arribaren a demanar al valí que els lliuràs «els soldats d'al-Àndalus perquè els matem en revenja dels nostres germans». El suport que Abu Yahyà donava a aquests almohades, i les maquinacions d'ells en contra dels andalusins, feren que, durant el mes d'agost de 1229, els andalusins, dirigits pel seu caid, preparassin una conspiració amb la intenció d'assassinar el valí. Els conjurats foren descoberts i el caid, que havia fugit a la ruralia per reunir un exèrcit, fou assassinat. La mort del caid fou seguida de l'execució, per orde del valí, de soldats andalusins i d'homes notables de la ciutat.⁵³ Posteriorment, les execucions s'intensificaren, cosa que motivà que molts de «nobles i prohoms» fugissin de la medina. A la ruralia es reuniren amb Ibn Sayrî, un notable que era oncle matern de dos dels executats per orde del valí, i, segons la Crònica àrab, «es comprometeren amb ell per a la revenja i acordaren demanar auxili a les gents de la resta de l'illa que exercien poder».⁵⁴ Així, doncs, molt poc temps abans que la flota cristiana arribàs a Mayūrqa, a la ruralia de l'illa es gestava una rebel·lió contra el valí. Això, potser, pot ajudar a entendre l'actitud d'un nombre important dels andalusins de la Part Forana, que reconegueren l'autoritat de Jaume I i n'avituallaren l'exèrcit durant bona part del setge.

El 5 de setembre de 1229 l'expedició salpà cap a Mallorca des dels ports de Cambrils, Salou i Tarragona. Estava integrada per més de cent cinquanta vaixells,⁵⁵ convenientment equipats,⁵⁶ que transportaven l'exèrcit feudal, integrat per devers set-cents cavallers⁵⁷ i per un nombre indeterminat de

50. CA, p. 92-94.

51. Muhamad BEN MA'MAR, «Estudi preliminar del text», a *Ibn 'Amīra al-Mahzūmī, Kitāb Tā'rih Mayūrqa (Crònica àrab de la conquesta de Mallorca)*, edició i traducció al català de N. Roser i G. Rosselló Bordoy, Mallorca, 2008, p. 23-65, p. 54.

52. Que, segons Muhamad Ben Ma'mar, devien ser «les forces andalusines de Mayūrqa». Muhamad BEN MA'MAR, «Estudi preliminar del text», p. 54.

53. CA, p. 89-91.

54. CA, p. 95-96.

55. «E la quantitat de l'estol fou aital, que hi hac vint-i-cinc naus complides i divuit tarides e dotze galees e, entre buces e galiots, cent. E axí foren cent cinquanta llenys cabdals, menys de les barques menudes» (CR 55, p. 139). Aqueixa xifra —cent cinquanta embarcacions— és la mateixa que apareix a la Crònica àrab: «i que n'havien comptat, de veles, fins a cent cinquanta, les quals gaudien de bon vent al seu favor» (CA, 99).

56. «E les naus, e les tarides, e els llenys e les galeres foren estibades e carregades de bescuit, e de farina, e de civada, e de carn, e de formatees, e de vin e d'aigua; e les establies dels cavalls foren aparellades»: CBD, xxxiv, p. 85.

57. Segons Álvaro Santamaría, «la cuantificación de los efectivos terrestres que participaron en la operación Mallorca/1229 es problemática. La historiografía cristiana baraja cifras entre caballeros y peones de un mínimo de 16.500 a un máximo de 24.500. El cálculo de Al-Majzumī es más moderado: reclutó (el rey de los rumies) a 24.000 habitantes del país —precisa— y embarcó a 16.000 poniéndoles como condición llevar armas. Las fuentes de la época sólo aluden a los caballeros armados y aportan cifras más medidas. La crónica de Desclot totaliza 945 *cavalls armats*, la Crónica real 639, el convenio de Barcelona de 23 de diciembre de 1228 cuantifica 730 y el de Tarragona de 28 de agosto de 1229 unos 680 *milites*. El cálculo conjuntural sobre la base del convenio de Tarragona, datado siete días antes de zarpar la flota, apunta la posibilidad de que participaran por lo menos unos 720 caballeros»: Álvaro SANTAMARÍA, «La reconquista y la repoblación del reino de Mallorca», p. 152-154. María Teresa Ferrer i Mallol indica que «cuando la documentación o las crónicas medievales hablan de caballos armados, se refieren a unidades de combate formadas por un caballero armado con armadura completa y caballo también armado y otras personas». Aqueixa unitat de combat solia constar de quatre o cinc persones i d'altres cavalls: «Era menos claro cuántos caballos entraban en la unidad "caballo armado"; desde luego había el caballo armado del caballero principal y uno o dos caballos más según

peons, però que, ateses les característiques habituals dels exèrcits feudals, devien ésser milenars; de fet, diferents autors han proposat xifres que oscil·len entre 16.500 i 24.500. Álvaro Santamaría, que considerava que aqueixes estimacions eren excessives, va proposar una xifra d'aproximadament vuit mil peons. Per fer-ho, es va basar en la proporció de cavallers respecte a la d'infants (d'un per cada deu) que es desprèn de les promeses fetes pels senyors feudals per a la conquesta que consten a la Crònica de Bernat Desclot.⁵⁸ Aqueixes xifres de peons, però, resulten notòriament inferiors a les que apareixen en els relats de naturalesa cronística: segons la Crònica àrab, els efectius reunits eren mil cinc-cents genets i vint-i-quatre mil peons, dels quals, però, només n'haurien embarcat setze mil.⁵⁹ Cal fer notar, tanmateix, que la *Crònica latina de los reyes de Castilla*, elaborada entre 1223 i 1237,⁶⁰ conté un breu capítol dedicat a la conquesta de Mallorca, en el qual s'indica que «según conocimos por cartas de este ilustre rey [Jaume I], apenas estaban con él cuando fue tomada [Madina Mayūrqa] 700 soldados nobles y 13.000 combatientes de a pie».⁶¹ Cal parar esment que, d'acord amb el text, aqueixes xifres es basaven en les pròpies estimacions de Jaume I i els seus assessors i que, per tant, resulta plausible pensar que no s'allunyaven gaire de les xifres reals. Així sembla suggerir-ho també la redacció de la *Crònica latina*, que té l'endarrer de ressaltar que la victòria cristiana es dugué a terme amb uns efectius que no es consideraven gaire importants.

L'estol es dirigí cap al nord de Mallorca, a Pollença, segurament amb la intenció de desembarcar

parece desprenderse de los cálculos de M. Sánchez en su estudio para la proyectada expedición contra Almería de 1329, que es para tres mil doscientas cincuenta monturas, mientras que el número de caballos armados era de mil y el de caballos a la jineta era de quinientos»: Maria Teresa FERRER I MALLOL, «La organización militar en Cataluña en la edad media», *Revista de Historia Militar* (Madrid), núm. XLV, número extra, *Conquistar y defender: Los recursos militares en la Edad Media hispánica* 2001, p. 119-222. D'acord amb això i com també argumenta Francesc Xavier Hernández, resulta plausible pensar que el nombre d'efectius amb cavalcadura podria haver estat superior: «Els efectius, com sempre, són difícils d'avaluar. Ferran Soldevila estima, a partir del creuament de diverses fonts (Cròniques, Llibre del Repartiment), que devien ser uns 800 cavallers i alguns milers de peons (anomenats sistemàticament servents a la Crònica de Desclot): els cavallers portarien homes d'armes o sergents muntats i la força de cavalleria devia arribar a uns 1.300 components. Ens sembla una quantitat de cavalls molt elevada, a jutjar pels indicis de la seva actuació durant el setge, i més aviat ens inclinem per una xifra lleugerament inferior al miler entre cavallers i homes d'armes muntats. Aquest és un problema que, com hem indicat repetidament, trobem gairebé en totes les fonts medievals. Quan esmentem tropes a cavall i cavallers, no sabem si fan referència, exclusivament, a nobles muntats en destrers o bé al conjunt de combatents a cavall; al respecte, cal tenir present que cada noble usualment disposava d'escuder i d'alguns homes d'armes que l'acompanyaven arreu i li transportaven el bagatge. Aquests escuders muntaven palafrens, i usualment aquests cavalls, que no eren els grans destrers, no anaven aramats ni encobertats, i els muntaven a la geneta tot i que arribat el cas podien participar en combats»: Francesc Xavier HERNÁNDEZ, *Història militar de Catalunya*, vol. II, *Temps de conquestes*, p. 91. Tanmateix cal tenir present la possibilitat que el nombre de la cavalleria auxiliar fos menor a la normal en les batalles en què participava habitualment la cavalleria feudal, per mor de les dificultats que comportava el transport per mar. Així sembla desprendre's de les paraules que la Crònica reial atribueix a Jaume I durant el primer enfrontament amb els andalusins de Mayūrqa: «Barons, los cavalls valen molt en esta terra, e cada un no n'ha sinó un; e val més un cavall que vint sarràins» (CR, 60, p. 147).

58. «No obra información sobre el número de peones pero, de asumirse la correlación convencional un caballero/diez peones el total de los efectivos, entre caballeros y peones, se aproximaría a unos 9.000 combatientes»: Álvaro SANTAMARÍA, «La reconquista y la repoblación del reino de Mallorca», p. 152-154.

59. Si interpretam adequadament la relació de la Crònica àrab: «Arribà a reunir, després d'haver dut a bon fi aquesta selecció i d'haver encarregat als desgraciats que complissin tan feixuga ordre, un cos de cavalleria de mil cinc-cents genets entre els quals hi havia protectors avesats, constants en qualsevol esforç, abrivats davant l'enemic malgrat que cavalcassin els més panxarruts dels perxerons. Pel que fa als infants, el contingent de les gents del camp s'elevà als vint mil homes, entre llancers i arquers, defensors ben fornits, i aventurers malànima, i enrolà per a les embarcacions marítimes setze mil dels falcons i llops de les seves deveses. Posà per condició que portassin armes i que anassin amb ell al centre del combat» (CA, p. 81).

60. Sobre les etapes, autoria i entorn de la redacció de la *Crònica latina de los reyes de Castilla*, vegeu: Inés FERNÁNDEZ-ORDÓÑEZ, «La composición por etapas de la *Chronica latina regum Castellae* (1223-1237) de Juan de Soria», *E-Spania. Revue électronique d'études hispaniques médiévales*, núm. 2 (2006), <<http://e-spania.revues.org/283?&id=283>>.

61. LUIS CHARLO BREA (ed.), *Crònica latina de los reyes de Castilla*, p. 87.

a les badies de Pollença i d'Alcúdia. El mal temps va impedir seguir aqueixa ruta i va forçar la flota a dirigir-se cap a la Dragonera. Això segurament degué decidir Jaume I a variar els plans i a desembarcar al ponent de l'illa, i des d'allà dirigir-se directament cap a la ciutat. Segons la reconstrucció del calendari de les operacions duita a terme per Álvaro Santamaría, el capvespre del 7 de setembre la flota va fondejar vora la Dragonera, a l'indret de la Palomera, al litoral de Sant Elm. L'endemà dues galeres exploraren la costa per cercar un lloc idoni per desembarcar. El dia 9 de setembre s'establí el campament reial a l'illot del Pantaleu i l'endemà, dia 10, uns cent cinquanta cavallers i set-cents peons desembarcaren a Santa Ponça.⁶² Aquí tengué lloc el primer enfrontament amb els andalusins. Aquests, que arribaren a l'indret quan els efectius cristians s'havien pogut preparar per a la batalla, no pogueren fer front a la càrrega de la cavalleria feudal i fugiren. El mateix dia part de la flota cristiana fondejà a Santa Ponça, molt més a prop de la medina, en un lloc adequat per al desembarcament. Aqueixa divisió de la flota cristiana, segons Álvaro Santamaría,⁶³ degué desorientar els musulmans, que s'haurien vist obligats a dividir la seva atenció, atès el perill que corrien de quedar entre dos focs. Com va remarcar Santamaría, resulta sorprenent que cap d'aqueixes operacions de la flota no fos dificultada per naus andalusines, o que almanco aqueixa intervenció no consti en cap de les cròniques.⁶⁴ L'endemà, els cristians tengueren coneixement que les forces andalusines s'havien disposat als costers de la serra de Portopí.⁶⁵ Segons la Crònica àrab, el valí no havia fet cas del consell d'esperar les forces cristianes en un lloc proper a la medina, cosa que li hauria permès esperar l'arribada de reforços procedents de la ruralia. En paraules d'Ibn 'Amīra, «s'entossudí, de correguda, a combatre contra la gent de la creu i marxà sense ordre ni concert»,⁶⁶ amb un exèrcit de mil vuit-cents genets, «pocs que ho fossin de bon de veres i molts que ho eren d'aspecte», i amb vint mil peons, la gran majoria sense experiència en fets d'armes. Uns efectius inexperts —i en un nombre que la Crònica àrab segurament exagera— s'havien d'enfrontar a la cavalleria feudal i a peons experimentats.⁶⁷ El control dels puigs de la Serra, d'acord amb la redacció de les diverses cròniques, es convertia en una de les claus de la batalla de Portopí,⁶⁸ que tengué lloc el dia 12 de setembre. Si la Crònica àrab retreu al valí que no

62. Francesc Xavier HERNÁNDEZ, *Història militar de Catalunya*, vol. II, *Temps de conquestes*, p. 91. Segons la Crònica àrab, desembarcaren a Santa Ponça cinc-cents cavallers i deu mil infants: CA, p. 102.

63. Álvaro SANTAMARÍA, «La reconquista y la repoblación del reino de Mallorca», p. 158.

64. Álvaro SANTAMARÍA, «La reconquista y la repoblación del reino de Mallorca», p. 158.

65. «El rei de Mallorques ab sa host era en la serra del port de Portopí, e tendes que hi havien parades»: CR, 61, p. 149.

66. CA, p. 104.

67. Guillem Rosselló ha remarcat les diferències entre l'armament i la vestimenta dels combatents cristians i andalusins que apareixen en les pintures localitzades a la casa de Caldes de Barcelona, datables a la darrereria del segle XIII i que reproduïxen els principals esdeveniments de la conquesta de Mayūrqa. Tot i que es pot considerar que certs trets d'aquestes pintures tenen un caràcter estereotipat —però no l'heràldica i la vexil·lografia—, segurament per això mateix poden servir per a il·lustrar les diferències habituals entre els combatents en els exèrcits andalusins i en els feudals: «En segon lloc, cal referir-se a la indumentària dels combatents entre els dos bàndols. La vestimenta curta pareix semblant entre uns i altres. Els musulmans cobreixen el cap, simplement, amb un turbant, els cristians amb la cervellera semiesfèrica, pròpia del moment. (...) Grans diferències s'aprecien en el guarniment que porta la cavalleria d'una i altra facció. La musulmana destaca per la seva simplicitat, sella sobre manta decorada, sense estreps i brilles curtes, mentre que a la cavalleria cristiana s'observa la complicada defensa que cobreix les bèsties: testera, cota de malla adaptada al cos de l'animal i gropera. En tots els elements defensius destaquen els emblemes heràldics de cada senyor. Els cavallers cristians, en canvi, cavalquen coberts amb l'ausberg de malla, casc semiesfèric i escut rectangular de vora superior recta i base corbada, de mesura mitjana, sense cobrir per complet la figura del genet. (...) Els infants i genets de l'exèrcit mallorquí, deixant de banda l'adalil i el seu entorn, lluiten sense armadura, amb un simple escut circular petit on gallardegen signes profílàtics molt característics del món musulmà nord-africà»: Guillem ROSSELLÓ BORDOY, «La batalla de Porto Pi (1229)», *Randa*, núm. 61 (2009), *Miscel·lània Gabriel Llopart*, núm. 1, p. 29-47, p. 33-34.

68. Sobre aquesta batalla, vegeu: CR, 63-68, p. 150-159; CBD, xxxvi, p. 88-91; CA, p. 104-106; CPM, p. 61-72; Josep Maria QUADRADO, *Historia de la conquista de Mallorca*, p. 209-227; Miquel RIBAS DE PINA, *La conquesta de Mallorca pel rei En*

disposàs les seves forces damunt els puigs i que es decidís a presentar batalla, les cròniques cristianes mostren que l'exèrcit cristià es presentà al combat de manera molt desordenada. L'avantguarda, comandada per Guillem de Montcada, es va dirigir cap al coll de la Batalla, allunyant-se en excés de la rereguarda, dirigida per Nunó Sanç i on es trobava el rei. El desordre dels feudals va permetre que els andalusins els emboscassin⁶⁹ i els causassin nombroses baixes, entre les quals Guillem i Ramon de Montcada. La situació dels cristians degué ser molt complicada —la Crònica àrab afirma que «el vent de la victòria era a punt d'arribar»⁷⁰ fins que es presentà la resta de l'exèrcit feudal i el valí ordenà a les seves forces que es replegassin i se situassin en el cim d'un puig. Segons Ibn 'Amīra, això, que en principi era una estratègia, fruit del consell d'un dels notables, va ser interpretat pels andalusins com una espècie d'ordre de retirada. Aquest fet hauria permès als cristians prendre el puig⁷¹ i hauria motivat la fuga de la gran majoria de les forces musulmanes, perseguides pels cristians, però —segons la Crònica àrab— sense patir pèrdues considerables.⁷²

La desfeta andalusina deixava el camí obert cap a la medina, i tant els atacants com els defensors es diposaren per al setge. Tal com indica Francesc Xavier Hernández, «cal destacar que el procés de setge fou acurat i hom tenia la percepció que seria llarg: Madina Mayūrqa era una ciutat protegida per fortíssimes muralles, per un vall i un camí obert, també amurallat i envoltat per un vall exterior».⁷³ Al seu interior hi havia, segons es desprèn del Llibre del Repartiment, 3.523 cases.⁷⁴ Això darrer permet suposar que podria haver tengut, com a mínim, una població habitual de prop de catorze mil habitants,⁷⁵ i que aquesta probablement es va veure incrementada amb l'arribada d'efectius i refugiats procedents de la resta de l'illa.⁷⁶

La derrota va permetre concentrar a Portopí la flota cristiana i preparar el setge de la ciutat de Madina Mayūrqa. L'exèrcit feudal assentà el seu campament als costats de la síquia que proveïa d'aigua la ciutat. Quan s'iniciava el setge, centrat en la contrada pròxima a la porta de Bab al-Kofol, els andalusins de la ruralia intentaren dificultar-lo —o neutralitzar-lo— tallant l'aigua de la síquia i malavejant, juntament amb els de la medina, que es disposaven a sortir des de la ciutat per situar entre dos focs l'exèrcit cristià. Totes aqueixes iniciatives, però, foren desbaratades sense dificultats per les

Jaume I: *Estudi tècnic militar per Miquel Ribas de Pina, tinent coronell d'artilleria, C. de l'Acadèmia de la història*, Mallorca, 1934, p. 44-46; FRANCESC XAVIER HERNÁNDEZ, *Història militar de Catalunya*, vol. II: *Temps de conquestes*, p. 91-92.

69. Aqueixa emboscada, que es desprèn de la redacció, confusa a bastament, de les cròniques catalanes i àrab, apareix descrita a la *Crònica latina de los reyes de Castilla*: «Pero al día siguiente, como Guillermo de Montcada, varón valeroso y prudente, precediera con su parentela al rey de los aragoneses en el camino a Mallorca, cayeron en las asechanzas de los moros, y entonces murió, y con él muchos nobles de Cataluña.» Cal recordar que el capítol referit a la conquesta de Mallorca es redactà molt poc temps després dels fets i, segons el mateix redactor, a partir de cartes remeses per Jaume I. Vegeu Luis CHARLO BREA (ed.), *Crònica latina de los reyes de Castilla*, p. 87.

70. CA, p. 105.

71. Que Quadrado (José María QUADRADO, *Historia de la conquista de Mallorca*, p. 221) i Miquel Ribas de Pina (Miquel RIBAS DE PINA, *La conquesta de Mallorca pel rei En Jaume I*, p. 46) identifiquen amb el puig del Rei.

72. CA, p. 105-106.

73. FRANCESC XAVIER HERNÁNDEZ, *Història militar de Catalunya*, vol. II: *Temps de conquestes*, p. 92-93.

74. Pau CATEURA BENNÀSSER, «La contribución confesional: musulmanes y judíos en el Reino de Mallorca (siglos XIII-XIV)», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* (Barcelona), núm. 20-21 (1999), p. 119-138, p. 121.

75. Aqueixa xifra és el resultat d'arrodonir el producte del nombre de cases per quatre (14.092) i s'ofereix de manera estrictament aproximativa.

76. Pau Cateura considera que «es posible aceptar que en el momento de la conquista la isla de Mallorca estaría poblada por unos 30.000-35.000 habitantes»: Pau CATEURA BENNÀSSER, «La contribución confesional: musulmanes y judíos en el Reino de Mallorca (siglos XIII-XIV)», p. 122.

càrregues de la cavalleria feudal.⁷⁷ Vençudes les incursions andalusines, el setge, que es degué iniciar el 14 de setembre,⁷⁸ pogué agilitzar-se. Segons Francesc Xavier Hernández, «llavors el setge es convertí en un autèntic duel d'enginyeria».⁷⁹ El llançament de projectils per part de l'artilleria —integrada, entre d'altres, per diversos trabuquets, un fonèvol i un manganell turc— anà acompanyat de l'excauació de caves i mines, de manera que aviat aconseguiren esboldregar part dels murs. Els andalusins resistien de manera decidida: feren servir eficaçment el seu tren artiller (dos trabucs i cartorze algarades), construïren noves murades aquí on s'havien esboldregat i excavaren contramines. Això va impedir amb penes i treballs que l'exèrcit feudal pogués aconseguir que els esboldrecs es convertissin en un lloc d'entrada per a l'exèrcit cristià.⁸⁰

Les operacions de setge es varen veure afavorides per la col·laboració de Ben Abet, un musulmà que sembla que tenia al seu càrrec l'administració d'un dels districtes de l'illa i que hauria aconseguit que els musulmans de diversos districtes andalusins reconeguessen l'autoritat de Jaume I; en paraules del monarca, en «quinze jorns totes les partides de Mallorques que eren de la ciutat tro a les parts de Manorques, tots les haguem a nostre servei e que ens servien obedientment».⁸¹ Com a mostra de reconeixement de l'autoritat de Jaume I, els andalusins d'aquests districtes permeteren que el rei —fent cas del consell de Ben Abet— nomenàs batles d'aquells districtes Berenguer Durfort i en Jacme Sans. Tan important com la submissió d'aquesta part de l'illa —cosa que evitava que les forces cristianes se situassen entre dos focs— era el fet que els musulmans de la zona avituallaren l'exèrcit cristià fins ben entrat el desembre.⁸² La Crònica àrab, a grans trets, confirma el relat del *Llibre dels feits*; segons Ibn 'Amīra, Ben Abet —al text àrab, Ibn Abad—, que «tenia a l'illa la condició de noble i gaudia de gran prestigi», apostatà i es convertí al cristianisme. Les seves intencions haurien estat aconseguir «el govern de la ciutat a canvi del seu ajut». Com a part de la seva estratègia hauria demanat a Jaume I «per a la gent pactes de protecció i edictes de bon tracte» i, a més, hauria aconseguit que molts de musulmans seguissin el seu exemple i es convertissin al cristianisme. Aqueixa conversió en grup, però, sembla més aviat un recurs literari per magnificar encara més la traïció de Ben Abet, ja que, mesos més tard, segons la mateixa Crònica àrab, aquests andalusins es tornaren a posar de costat dels resistents. Allò més signicatiu, d'acord amb les paraules d'Ibn 'Amīra, és que

77. Miquel RIBAS DE PINA, *La conquesta de Mallorca pel rei En Jaume I*, p. 72-74; Álvaro SANTAMARÍA, «La reconquesta y la repoblación del reino de Mallorca», p. 162. La Crònica àrab fa referència a un intent de socors de la medina que, per la descripció que en fa, no sembla coincidir amb els descrits per les cròniques. Segons Ibn 'Amīra, part dels andalusins de la Part Forana formaren un èxercit per ajudar els de la ciutat. Tanmateix la imperícia i la covardia del cap que els designà el valí —aquell mateix que havia aconsellat al valí que els andalusins es retirassin als puigs a la batalla de Portopí— en va provocar la derrota. El cap hauria fugit abans que les forces cristianes i les andalusines s'encontrassin, cosa que provocà que els musulmans fugissin a la desbandada. Això hauria propiciat, segons Ibn 'Amīra, que els cristians els perseguissin, fent-ne una «gran carnisseria»: CA, p. 109-110.

78. Álvaro SANTAMARÍA, «La reconquesta y la repoblación del reino de Mallorca», p. 159.

79. Francesc Xavier HERNÁNDEZ, *Història militar de Catalunya*, vol. II, *Temps de conquestes*, p. 94.

80. Podeu veure acurats estudis del procés de setge que, com ja hem dit, no podríem sinó parafrasejar i als quals ens remetem, a: Miquel RIBAS DE PINA, *La conquesta de Mallorca pel rei En Jaume I*, p. 46-91; Francesc Xavier HERNÁNDEZ, *Història militar de Catalunya*, vol. II, *Temps de conquestes*, p. 92-100. Hom pot trobar un calendari detallat del setge a Álvaro SANTAMARÍA, «La reconquesta y la repoblación del reino de Mallorca», p. 159-166. Vegeu també la narració que en fa la Crònica àrab (CA, p. 107-129), coincident ferm amb les cròniques cristianes.

81. CR, 71 p. 163-164. Marsili indica que aqueixes partides o districtes només eren tres: «E après alguns dias tramés misatge que altrás tres parts de la yla volian seguir la sua carrera: e fo fet en axí que, Deus ordonant e Benhabet procurant, totas las parts de la yla, que són dret camí de la ciutat entro a la fi de la Yla contra Menorca, serviren al rey» (CPM, p. 81). Serien, d'acord amb aqueixa descripció, els districtes de Canarossa (Qanarusa), Inca (Inkan) i Pollença (Bullansa).

82. CR, 71, p. 163-164; CBD, xxxix, p. 94.

[...] aquests ajudaren els cristians amb queviures i farratges, i els eximiren així de les dures condicions que els afligien i els incapacitaven per a aconseguir llurs objectius. [...] D'aquesta manera, la morada s'apaivagà i els rum pogueren continuar el setge. Si no els haguessin ofert la pau tractant una treva per aconseguir la tranquil·litat, endemés de confiar i cohabitar amb ells, obeir-los quan els manaven i proporcionar-los els queviures que poguessin, haurien hagut d'abandonar l'empresa, puix que se'ls hauria esgotat la intendència i la dificultat per proveir-se els hauria obligat a abandonar l'illa.⁸³

En la Crònica àrab, en definitiva, s'atribueix l'èxit de la conquesta catalana al fet que els assetjadors comptaren amb queviures que els permeteren continuar el setge de la ciutat. Indubtablement, Ibn 'Amīra cerca culpabilitzar els «camperols» de la desfeta i magnifica els fets. Així i tot, possiblement tenia part de raó, ja que cal pensar que els aliments que es feien arribar als cristians es convertiren en indispensables durant els mesos de novembre i desembre, quan el proveïment des de Catalunya devia resultar molt difícil.

Un altre aspecte en què cal parar esment, i al qual ja hem fet referència, és que aquests «camperols» andalusins haurien arribat a un pacte tàcit amb Jaume I: a canvi d'avituallar els cristians, segons la Crònica àrab, Ben Abet havia demanat a Jaume I «per a la gent pactes de protecció i edictes de bon tracte». Quelcom semblant es desprèn de la Crònica de Bernat Desclot, on es llegeix que Ben Abet, en nom seu i de vuit-cents albergs de les muntanyes, demanà «pau e treves» al rei —que les acceptà— oferint ostatsges com a garantia; concretament, fills i filles d'andalusins.⁸⁴ Cal remarcar, a més, que, segons la Crònica reial, bona part dels districtes andalusins s'havien sotmès a l'autoritat de Jaume I i eren governats per dos batles cristians. Tot plegat suggereix que els andalusins —i Ben Abet mateix— devien esperar que el setge de Madina Mayūrqa acabaria amb un pacte. Així ho fa pensar també que posteriorment no fessin cas dels missatgers de la medina, que els demanaven que deposassin la seva actitud, tot i que, quan va ser evident que els cristians volien prendre la ciutat per la força, feren cas a Ibn Sayrī i es posaren al costat dels resistents.

D'acord amb la Crònica de Desclot, entre la darrerria del mes de novembre i el dia 3 de desembre s'haurien succeït tres intents d'assalt de la ciutat, amb el suport dels castells de guerra i aprofitant els esboldrecs que s'havien ocasionat a la murada. L'excavació de les caves i mines continuà durant les primeres setmanes de desembre.⁸⁵ La situació dels resistents era desesperada i els efectius que, segons el valí —que tractava d'animar els resistents—, havien de socórrer la ciutat des de Barbaria no arribaven.⁸⁶

Segurament això explica que, segons la Crònica reial, el valí de Mayūrqa, Abu Yahyà, intentàs negociar en tres ocasions amb Jaume I.⁸⁷ La darrera d'aquestes negociacions⁸⁸ es concretà en una

83. CA, p. 111-112.

84. CBD, xxxix, p. 94.

85. Álvaro SANTAMARÍA, «La reconquesta y la repoblación del reino de Mallorca», p. 164-165.

86. «I quan se li parlava de la gent i del tràngol que passava i que estaven a punt de desesperar, anunciava que prest hi hauria una sortida a les dificultats i prometia que que la ciutat i els seus habitants restarien sans i estavis de la desgràcia, ja que pensava que el valí d'Ifríquiya es mobilitzaria per acudir en el seu ajut. Però fixa't en aquest acord i observa la inconsistència dels seus termes i posa atenció a les seves paraules i veuràs com eren de buides. Es diu que la missiva d'aquest salvador, amb la promesa d'auxili quan fos l'estiu, arribà quan ja feia dos mesos que la ciutat havia estat traspasada per l'espasa» (CA, 122).

87. També hi ha referències a la negociació en la Crònica àrab (CA, p.118-119).

88. La Crònica de Bernat Desclot dedica un passatge a aqueixa qüestió, en què s'exposa que el valí, a més d'oferir el pagament dels cinc besants per persona, es comprometia que els andalusins no s'endurien de la ciutat res pus que el menjar que haguessin mester per al viatge per mar. Segons la Crònica, «aquest pleit romàs per ço cor lo rei sarraí deïa que no fossen escorcollats e el rei d'Aragó non ho volc fer». També segons Desclot, mentre es duïen a terme aquestes negociacions («mentre que aquestes paraules se parlaven»), el prebost de Tarragona inicià, sense que el rei ho sabés, l'excavació d'una cava que provocà l'enderroc del mur. Això hauria motivat que el valí, que hauria arribat a un pacte de rendició amb Jaume I, se sentís enganat i rompés les negociacions (CBD, xli, p. 98-99).

proposta, possiblement presentada a mitjan desembre,⁸⁹ segons la qual Abu Yahyà retrià la medina a Jaume I, però amb la condició que els musulmans que volguessin abandonar Mallorca ho poguessin fer a canvi del pagament de cinc besants per persona i amb la garantia que el rei els havia d'assegurar el transport fins a Barbaria.⁹⁰ La proposta, que sembla avantatjosa per als interessos dels cristians, fou refusada pel consell de nobles i eclesiàstics. La Crònica atribueix aquesta decisió als desitjos de venjar la mort dels Montcada, expressats de manera vehement pels eclesiàstics i els seus parents («Sényer, per Déu vos pregam que us membre d'en Guillem de Montcada, que tant vos amava e us servia, e d'En Ramon e dels altres ric hòmens que són morts ab ell a lo camp»)⁹¹ que, en revenja, volien prendre la ciutat per la força («E tot aquell llinatge, a una vou, e els bisbes dixeran que més valia que es presés la vila per força que no prendre aquell pleit»)⁹². Tanmateix també és possible que es tengués en compte el parlament de Ramon Alemany, segons el qual, si s'acceptava el pacte, hi havia el perill que el valí aprofitàs el seu coneixement de l'illa per intentar-ne la reconquesta amb sarraïns de Barbaria.⁹³ Segons Álvaro Santamaría —que sembla basar la seva argumentació en l'exposició d'Alemany—, els motius estratègics haurien estat la veritable causa de la decisió reial,⁹⁴ que, com és conegut ferm, va ser prendre la ciutat a la força. Així i tot, segons el *Llibre dels feits*, pocs dies després els nobles que havien participat en el consell mudaren de parer i volien acceptar la proposta del valí, però les reticències de Jaume I —que considerava que seria «una gran flaquea» reprendre les negociacions si no era per iniciativa dels musulmans— haurien acabat per decidir la sort de la ciutat.⁹⁵

Tanmateix, segons la Crònica àrab, els motius que varen fer decidir Jaume I a prendre la medina per la força haurien estat uns altres. Ibn 'Amīra relata com, quan la situació de la ciutat havia empitjorat sensiblement, Ibn Sayrī en va sortir amb l'objectiu d'aconseguir que els camperols que fins aleshores havien avituallat i ajudat les tropes cristianes deixassin de fer-ho i fessin costat als resistents. La fuga d'Ibn Sayrī —que, recordem-ho, poc abans del desembarcament dels cristians s'havia convertit en el cap dels contraris al valí— podria haver estat, a la pràctica, una defecció. Però el fet és que, segons la Crònica, els pagesos andalusins «acceptaren les condicions que havia posat [Ibn Sayrī] i deixaren d'oferir als rum tot el que, fins a aquell moment, se'ls havia facilitat; resolgueren no acudir més al seu campament i mataren aquells rum que hi havia al seu costat».⁹⁶ Per tant, els andalusins que havien seguit fins en aquells moments les ordres de Ben Abet, i que havien acceptat Jacme Sans i Berenguer Durfort com a batles, mudaren de bàndol i decidiren fer costat als resistents a la ciutat. Això, probablement, fou la causa de l'arribada precipitada dels dos batles al campament reial, que la Crònica —potser canviant l'orde dels esdeveniments— situa amb posterioritat a la decisió de prendre la

89. Álvaro SANTAMARÍA, «La reconquista y la repoblación del reino de Mallorca», p. 164.

90. «Pus aquestes paraules no volets seguir que dites vos havíem, açò li faré jo: que li daré cinc besants de cada testa d'home e de fembra e d'infants, e desemparrar-li hem la vila, ab que ell nos do d'aquestes naus e d'aquests llenys que ha, ab què ens passem a Barbaria, e aquells que volran remanir que remanguen» (CR, 78, p. 171).

91. CR, 78, p. 172.

92. CR, 79, p. 173.

93. «Vós, senyor, passàs aquí, e nós ab vós, per servir a Déu; e havets perdut aquí, que moriren en vostre servii, tals vassalls, que negun rei no els havia mellors; e Déus ha-us donat temps que els podets venjar; e, venjant ells, haurets tota la terra. Car lo rei de Mallorques ha tan gran sen e sap la terra de Mallorques, que, si passava en Barbaria, ab açò que ell sabria dir e ab lo saber que ell ha, aduria tantes de gents de sarraïns en aquesta terra, que, així con vós la havets guanyada ab l'ajuda de Déus e de nós, e cós que no hi podets aturar, tota via que la ns poria tolre. E, pus vostre temps havets, venjat-vos d'ells, e haurets la terra, e puis no us cal tembre de Barbaria» (CR, 78, p. 172).

94. Álvaro SANTAMARÍA, «La reconquista y la repoblación del reino de Mallorca», p. 164.

95. CR, 80, p. 174.

96. CA, p. 125.

ciutat per la força. Durfort i Sans «vengren de llà, que no s'hi gosaven aturar per paor que els sarraïns no es captinguessen mal d'ells», cosa que hauria acabat de convèncer els partidaris de pactar amb els musulmans de la ciutat.⁹⁷

Així, d'acord amb la Crònica àrab, Jaume I i el seu consell haurien decidit prendre la ciutat per tal com a partir d'aleshores es trobaven mancats de queviures i entre dos focs:

Aleshores, als rum, els entrà la paüra en veure com les situacions compromeses els havien encerclat i digueren: si la ciutat es mostra reticent a entregar-se i els queviures de refresc deixen d'arribar-nos, el fred ha intensificat la seva natura, la mar atemoreix qui s'embarca, la treva amb els pagesos s'ha trencat i els dies del seu ajut i amistosa companyia han finalitzat, aleshores estam en mans del desastre fatal i el camí de la salvació, tant pel que fa als cavalls com a les naus, té l'aparença de ser una difícil empresa. No hi ha més sortida que combatre la ciutat amb tots els nostres efectius, per tal de sobtar-la, llançar-nos-hi a sobre com el torrent de la nostra investida, ofegar el seu foc com si fossin papallones i afuar davant les seves portes tancades els cans de la gossada. Tan sols resten dues possibilitats: el triomf o la mort, i si prenem la ciutat la resta serà cosa fàcil.⁹⁸

Fos com fos, l'assalt final era imminent: devers Nadal,⁹⁹ el rei i els senyors i la host feren un jurament en el qual s'indicava com s'havia de dur a terme l'entrada a la medina: els grans senyors havien d'entrar primer, juntament amb els seus cavallers, seguits de la infanteria, i sense dispersar-se; ningú podia tornar arrere, malgrat que l'haguessin ferit, ni fer cas de les morts que es produïssin.¹⁰⁰ A la darrerria de desembre, els cristians havien aconseguit consolidar l'obertura d'un esboldrec a la porta de Bab al-Kofol i havien arranat el pas cap a la medina.¹⁰¹ El 31 de desembre, després d'haver oït missa i combregat, tengué lloc l'entrada de l'exèrcit cristià per aquesta porta. Les forces cristianes, enmig de titubeigs i indecisions —que provocaren el conegut crit de Jaume I: «vergonya, cavallers»—, aconseguiren obrir-se pas i, segons les cròniques, fent una autèntica matança,¹⁰² assoliren tota la ciutat; el darrer lloc de resistència fou, possiblement, el recinte fortificat de l'Almudaina («E així anaren avant, tallant e aucient sarraïns, tro al castell del rei que hom apella l'Almudaina, e tota l'altra gent anaren per la ciutat a amunt e avall aucient sarraïns, si que tot aquell jorn no feren àls»)¹⁰³. La fuga de part dels resistents a la medina cap a les muntanyes¹⁰⁴ en facilità l'ocupació definitiva, però minvà, tot i que només fos momentàniament, la captura de botí i de captius. La conquesta culminà amb la captura del

97. CR, 82, p. 176.

98. CA, 125-126. Les inclemències meteorològiques a què fa referència la Crònica àrab semblen confirmar-se en la descripció del setge que fa la *Crònica latina de los reyes de Castilla*: «Afianzado el asedio, después de innumerables trabajos e intolerables angustias por falta de vituallas y de la aspereza del invierno, que era más crudo de lo acostumbrado, tomaron dicha ciudad»; vegeu Luis CHARLO BREA (ed.), *Crònica latina de los reyes de Castilla*, p. 87.

99. Segons Álvaro Santamaría, el 27 de desembre. Álvaro SANTAMARÍA, «La reconquista y la repoblación del reino de Mallorca», p. 165.

100. CBD, XLV, p. 103-104. Sobre aquest jurament, vegeu Martín ALVIRA CABRER, «Guerra e ideología en la España del siglo XIII», p. 45-47.

101. CBD, XLVI, p. 105.

102. Segons la Crònica reial, «que vint milia no n'hi morissen a l'entrar» (CR, 86, p. 181). A la *Crònica latina de los reyes de Castilla* es llegeix que «en la toma mataron muchos miles de moros»: Luis Charlo Brea (ed.), *Crònica latina de los reyes de Castilla*, p. 87.

103. CBD, XLVII, p. 106. Hom desconeix si quan els refugiats a l'Almudaina es reteren (CR, 86, 87, p. 180-181) ho feren abans o després que els resistents al «castell dels jueus» (CBD, XLVII, p. 106).

104. «E, quan los sarraïns de la vila viren que la ciutat s'enveïen, eixiren-se entre hòmens e fembres ben trenta milia per dues portes, per la porta de Barbalet e la porta de Portopí, e anaren-se a la muntanya. E ara tant l'haver e el guany, que els cavallers els hòmens de peu veïen per la ciutat, que no havien cura d'aquells que es n'anaven»: CR, 86, p. 180-181.

valí. Segons la Crònica reial, Jaume I li va prometre «que no morria» i ordenà que fos custodiat perquè «no el tocassen». ¹⁰⁵ Però la seva sort, segons la Crònica àrab, fou una altra: sense que Jaume I ho sabés, fou torturat i morí sota suplici. ¹⁰⁶

La lluita i el saqueig —que es perllongaren durant vuit dies— ¹⁰⁷ varen omplir la medina de musulmans morts —vint mil segons la Crònica de Jaume I, ¹⁰⁸ vint-i-quatre mil segons la Crònica àrab, ¹⁰⁹ cinquanta mil segons la de Desclot. ¹¹⁰ Aquestes xifres, evidentment, són exagerades, però pretenen il·lustrar el mateix: que la presa de la medina fou un bany de sang, seguit de la persecució dels musulmans que s'havien amagat a les cases. Marsili afirma que hi havia dones que demanaven clemència als conqueridors, de vegades oferint-los joies a canvi que no les matassin («aquestes coses mostraven á ull molt amargosament plorants e en sarrainesc dients: tues sien aquestes cosas, e dona'm de què visca»). ¹¹¹ La ciutat havia quedat plena de cadàvers: a la Crònica de Desclot es llegeix que feia «gran feredat» veure «tants sarrains morts per cases e per carreres e per horts e per cortals». Els cristians decidiren treure els cossos a fora i els eclesiàstics concediren mil dies de perdó a tothom qui ho fes. No era precisament per respecte a la memòria dels derrotats; la qüestió, segons la Crònica de Desclot, era treure els cadàvers «ans que pudissen» i que l'olor —i segurament les malalties— els obligàs a abandonar la ciutat. Els cristians arrossegaren els morts amb cavalls i muls i els cremaren fora de la ciutat. ¹¹² Això, però, no va impedir l'aparició d'una malaltia, potser una passa, a conseqüència de la qual morí un bon nombre de senyors, aragonesos i catalans, entre els quals bona part dels membres del llinatge dels Montcada. La malaltia —que es desconeix si afectà també la host, tot i que això darrer seria plausible— possiblement començà a propagar-se a la darrereria del mes de gener i finalitzà a finals de febrer. ¹¹³

Un cop finalitzats la conquesta i el saqueig, i quan la malaltia devia començar a remetre, «los bisbes e els rics hòmens» demanaren al rei que ordenàs el repartiment del botí, moble i humà («que

105. CR, 87, p. 181-182.

106. Hom desconeix quan morí, però degué ésser dies o mesos després de la caiguda de la medina, perquè, segons Ibn 'Amira, fou obligat a anar a parlamentar amb els resistents d'una de les fortaleses de la ruralia. La Crònica àrab diu que els torturadors pretenien que els revelàs on eren «els tresors» i que, per pressionar-lo, mataren davant seu un dels seus fills. CA, p. 130-131. La mort d'Abu Yahyà i la del seu fill apareixen recollides a la *Crònica latina de los reyes de Castilla*: «El rey mallorquín murió unos días después [de la presa de la medina], tras ser decapitado su hijo, a quien amaba tiernamente: por lo que se cree que murió de dolor»; vegeu Luis CHARLO BREA (ed.), *Crònica latina de los reyes de Castilla*, p. 87.

107. «E vejats com ho aguisà nostre senyor: que tots los de la host trobaven tant que pendre, que la un no havia contrast ab l'altre, que cascú cuidava ésser pus ric que l'altre. (...) E, quan venc al matí, anc negun home de casa Nostra no tornà a nós, ne puis per vuit dies, que cada un tenia ço que havia pres e plaïa-li tant, que negú no volia tornar a nós»: CR, 88, p. 183.

108. CR, 86, p. 181.

109. CA, p. 129. Cal parar esment en la consemblança entre les estimacions de la Crònica reial i de la Crònica àrab.

110. CBD, XLVII, p. 107.

111. «E segons que havia acostumat de contar a nós n'Arnau de Castelveyll que puy fo frare del orde dels prehicadors, los prenedors escorcoyant per las casas atrobavan molt beylas donas donzelas que havian en la faula monedas d'or e d'argent, margaridas e peras preciosas, armilas d'or e d'argent, safilis e tots ornaments precioses; e als hòmens armats entrants aquestas cosas mostravan a uyl molt amargosament plorant e en sarrahinesc dients: "tuas sian aquestas cosas, e dona'm de què visca"»: CPM, p. 108.

112. CBD, XLVII, p. 107. La Crònica àrab ho descriu amb termes molt semblants: «Es diu que els morts, quan quallà la sang vessada que fluïa d'ells i dels seus cadàvers, començaren a pudir perquè havien perdut les seves ànimes bones. El més important dels seus clergues reuní els cristians i els recordà quina era la gràcia de Déu, gràcia que no els fa saber res del que els succeirà a l'altra vida; i dictà una llei de la seva pròpia invenció, que fa que s'hagi de mirar amb estranyesa a qui la digué: Aquell que tregui un mort de la ciutat tindrà la mateixa recompensa que qui el va matar» (CA, p. 129).

113. El darrer membre de la família o clan dels Montcada que hi va morir va ser el comte d'Empúries, el dia 23 de febrer: Álvaro SANTAMARÍA, «La expansión político-militar de la Corona de Aragón bajo la dirección de Jaime I: Baleares», p. 132. Sobre la datació d'aquestes malalties, vegeu el capítol introductori.

es faés encant dels moros e de la roba que hi era e de totes les coses»). Jaume I, que pensava «que l'encant duraria molt», proposà que només es repartís «la roba» per blocs («quadrelles»), ja que això es podria fer —considerava el monarca— en només vuit dies. El rei volia aprofitar el temor dels andalusins («la paor que els sarraïns havien lladonc») i la seva desorganització per aconseguir la rendició dels qui s'havien refugiat a les muntanyes.¹¹⁴ Els nobles, però, volien que s'encantàs la totalitat del botí («de tot en tot»). Segons el monarca, volien enganar la resta aprofitant que «ne sabien més que la host», de manera que «aquest encant no serà encant, que encant serà». Tal com indica Josep Torró, els nobles i els eclesiàstics «volien l'encant perquè mitjançant les operacions d'inventari, avaluació i licitació podien enganyar la resta de la host i emportar-se la millor part, ja que —indica el *Llibre dels feits*— “ne sabien més que la host”, és a dir, tenien capacitat de manipular el procés».¹¹⁵ L'encant del botí, segons el *Llibre dels feits*, va durar des de Carnestoltes fins a Pasqua —per tant, aproximadament, des del 17 de febrer fins al 7 d'abril. D'aquesta cronologia es desprèn que Jaume I no degué ser present a bona part de la subhasta, ja que en aqueix temps dirigí cavalcades contra Bunyola i Artà. Un cop finalitzada, «els cavallers e poble», que probablement consideraven que el que hi havien comprat era la part que els pertocava del botí,¹¹⁶ es negaren a fer efectiu l'import del que els havia estat adjudicat i protestaren («mal està, mal està!»)¹¹⁷ contra un encant en el qual havien obtingut la pitjor part.¹¹⁸ Tot plegat mogué la host a saquejar dues cases —potser foren més—, les d'un noble i un eclesiàstic que, potser, havien resultat especialment beneficiats amb la subhasta.¹¹⁹ El rei, per mirar d'aturar els saqueigs, hagué d'amenaçar amb penjar els qui en tornassin

114. «E que valria més que ab lo paor que els sarraïns havien lladonc, que conquerís hom les muntanyes (...) E asò fer s'ha en vuit dies, e después anem sobre els sarraïns de fora e conquerim-los»: CR, 89, p. 183.

115. Josep TORRÓ ABAD, «Jaume I: el temps de les grans conquestes (1213-1276)», a ERNEST BELENGUER (dir.), *Història de la Corona d'Aragó*, vol. 1, *L'època medieval (1137-1479). De Peronella i Ramon Berenguer IV a Ferran II*, coordinat per Antoni Furió, Barcelona, 2007, p. 83-124.

116. D'acord amb el pacte del 23 de desembre de 1228, s'entenia que tenien dret a la seva part. Ferran Soldevila indica que «Quadrado (...) invoca la concòrdia establerta per a la conquesta, a les Corts de Barcelona de 1228 (...), per dir que el rei, en aquella concòrdia, prometia a tots llur part de *rebus mobilibus*, i que, en consquència, els cavallers i el poble podien creure que tindrien la seva part del botí. En realitat, la part podia referir-se també a coses immobles. I el passatge invocable era sobretot: “Praeter ea homines de terra nostra qui hoc jurare voluerint et venire nobiscum in viatico supradicto, habeant similiter partem suam ad cognitionem supradictarum”»: Ferran SOLDEVILA, *Les quatre grans cròniques*, I, *Llibre dels feits del rei En Jaume*, p. 184, nota 735.

117. CR, 90, p. 184.

118. La Crònica de Pere Marsili és més explícita pel que fa als motius de les queixes de la host: «E axí presa la ciutat e de tot en tot despujada, dixeren los prelats e nobles que las personas e las cosas a pública venda fossen posadas e mesas; la qual cosa no plach al rey, ans dix: “aquesta pública venda molts requerrà, mes partescam las cosas o robasm e puys anem contra els sarrahins qui en les montanyas s'amagan e pahor los ha esvahits, e ab menor difficultat ne seran trets”. E dixeren los dits prelats e nobles: “¿e en qual manera las cosas se partirian?” Respòs lo rey: “per sorts; e si adés partim los sarrahins e las robas, las gents ne seran pagadas, e el temps serà de ·VIII· dias, e encontinent irem contra els sarrahins de fora, e obtendrem e estojarem la moneda per gales. E aquest conseyls és solament sa; ¿e en qual manera las gents esperaran tant espaciosa e longa venda de las cosas?”. Mes en Nuno en Bernat de Sancta Eugènia e'l bisbe de Barcelona e el sagristà volian aytal esposició de las cosas però que enganassen los altres, car en assò eran pus aguts e enginyoses. E el rey dix: “assò no és venda, mes decepció o engan; e temem que'ls sarrahins de fora no s'enfortescan entretant, e que aquesta triga no sia dampnosa”. E aquels contrastant lassà's lo rey de la sua importunitat, e fou feta la esposició de las cosas de la Dominica primera de Caresma entro a Pascha. E els cavalers e hòmens de poble creyan haver part de las cosas axí dadas a vendre, e compravan-ne aytant los era vijarés que'n deguessen aconseguir per lur part, e feta la venda no volian pagar las cosas ja compradas. E ajustaren-se los cavallers ab lo poble, e torbadament anavan per la ciutat dients “mal és fet assò, mal és fet”» (CPM, p. 108-109).

119. «Senyor, nós mereixem part haver cascu en aquelles cosas que preses són, així com los altres que n'han; e no n'havem nostra part e morim de fam aquí, e volríem-nos-en tornar a nostres terres. E per aquesta raó la gent fa ço que fa» (CR, 90, p. 185).

a fer, un advertiment que anà seguit de la promesa de donar a la host una part del botí («de l'haver») i de les terres.¹²⁰

Tot i la imatge d'anarquia que forneix la narració del repartiment del botí i les dificultats del monarca per fer valer la seva autoritat, hi havia altres afers que rutlaven més aviat. És més que possible que les feines per al repartiment de l'illa haguessin començat pocs dies després de la conquesta de la medina, com també que aquest primer i precipitat repartiment hagués finalitzat abans de març.¹²¹ Això hauria fet necessària la creació d'un sistema mètric, cosa que s'hauria dut a terme entre aquesta data i abans de 1232, basat en la jovada «ad mensuram maioricarum»¹²² i en la quarterada —que, ben significativament, s'hauria basat en la braça de Jaume I—, de manera que cada jovada tengués setze quarterades, segons l'equivalència tradicionalment proposada,¹²³ que és la que es desprèn del mateix Llibre del Repartiment.¹²⁴

LA CONQUESTA DE LA PART FORANA I LA SUBMISSIÓ DE MENORCA

Després del repartiment del botí, no sembla que la conquesta de Mayūrqa es presentàs com un fet consumat que hagués de tenir l'ocupació de la ruralia com un epíleg ràpid i previsible. La medina,

120. CR, 91, p. 186.

121. Segons Plàcid Pérez, just abans que Jaume I concedís la Carta de Franquesa, l'1 de març de 1230. Pérez argumenta que «els efectius que els participants aportaren a la conquesta foren avaluats en cavalleries, de manera que a cada noble, cavaller, rde militar i comunitat urbana que assistí a la conquesta li fou assignat proporcionalment un cert nombre de cavalleries. En base als principis acordats per una comissió creada en virtut de la primera de recompensa atorgada pel rei el 23 de desembre de 1228 i ratificada el 28 d'agost de 1229, el primer repartiment tengué lloc abans del primer de març de 1230. Només així s'entén que els magnats comencessin a fer donacions a porcioners i senyors alodials el mateix any. La comissió hagué de treballar de forma un tant precipitada a causa del neguit que ocasionà un brot epidèmic letal sorgit entremig de la host després de la conquesta de la ciutat de Mallorca i per la pressió de molts de nobles, cavallers i peons que volien retornar als seus dominis peninsulars. Els comissionats tengueren cura a descriure i delimitar la ciutat de Mallorca i el seu hinterland però repartiren la resta aprofitant senzillament la divisió administrativa musulmana en districtes (*ajzà*). Prescindiren d'anomenar les explotacions una per una i també negligiren canar i amidar l'illa perquè tanmateix no era del tot possible perquè una part considerable estava encara en mans dels musulmans refugiats a les muntanyes. El repartiment queda reflectit en allò que s'anomena la part àrab del còdex llatinoaràbic. El text contempla la divisió de tota l'illa en base a cinc paràmetres: vint cases principals, la resta de la ciutat *intra* murades, l'hinterland de terres irrigables que les envolta, els molins situats sobre les vies d'aigua del terme de la ciutat i els districtes musulmans de la resta de l'illa. De cada un d'aquests conjunts se'n féu vuit parts»; vegeu Plàcid PÉREZ PASTOR, «Mallorca, 1230-1232. Reflexions a partir de la relectura del còdex llatinoaràbic del repartiment», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* (Palma), núm. 66 (2010), p. 9-34, p. 24.

122. Es tractaria d'una jovada diferent de la valenciana, d'acord amb l'argumentació d'Antoni MUT CALAFELL, «La documentació de l'època de Jaume I conservada a l'Arxiu del Regne de Mallorca», p. 129-218, p. 148.

123. Que ha estat objecte de qüestionament i de debat. Sobre això, vegeu Antoni MAS i Ricard SOTO, «El repartiment de Mallorca: diversitat de fonts i d'interpretacions metrològiques», a Enric GUINOT i Josep TORRÓ (ed.), *Repartiments a la Corona d'Aragó (segles XII-XIII)*, València, 2007, p. 75-114.

124. Segons Plàcid Pérez: «La frase en qüestió [que permet fixar l'equivalència entre jovades i quarterades] es troba en el foli 52vb del CCR i es refereix a les alqueries de la porció reial que pertanyeren als homes de Caldes: “Dels home[n]s de Caldes en lo t[er]me de la Ciutat. Aq[ue]stes son les alq[ue]ries les q[ua]ls los homens d[e] Caldes del senyor rey reeberen en lo t[er]me de la ciutat p[er] les lurs cavaleries. Art min Santa Eulalia la terza part de I[na] jovada e son V q[ua]rt[er]ades e terza.” El CLR també mostra la mateixa anotació, al final del foli 31r (59): “De hominib[us] de Calidis. Iste su[n]t alq[ue]rie q[ua]s ho[mi]n[es] d[e] Calidis a d[omi]no rege ceperu[n]t i[n] t[er]mino civitatis p[ro] suis cavalleriis. Art min S[an]c[t]a Eulalia tertia[m] p[ar]te[m] uni[us] jo[vate] et su[n]t V q[ua]rt[er]ate et terza”, és a dir: la terça part d'una jovada, que són 5 quarterades i un terç. Ergo, una jovada = 5,33 × 3 = 16 quarterades»: Plàcid PÉREZ PASTOR, «De jovades i quarterades: amidaments i equivalències a partir de la relectura del “Llibre del Repartiment” de la porció reial de Mallorca (s. XIII)», *Estudis d'Història Agrària* (Barcelona), núm. 22, p. 165-179. Cal parar esment, així mateix, que les quarteres «ad mensuram eiusdem ville Maioriche» o «ad mensuram Mayoriche» ja es documenten en una data tan primerenca com és l'any 1233: 1233, març, 25 (doc. 2575, p. 1050; doc. 2581, p. 1053); *Manual primer de l'Arxiu de la Cúria Fumada de Vic (1230-1233)*.

amb les murades esboldregades, resultava difícilment defensable en cas d'un intent de reconquesta musulmà, eventualitat que sembla que era un temor recurrent. Així ho suggereix, almanco, el fet que Jaume I, quan partí de Mallorca el 1230 —o el 1231—, prometés als cristians que romanien a l'illa que «si res oïem, de neguna part, d'estol que sobre ells vingués, que nós que hi acorreriem de nostra persona». ¹²⁵ Aqueix temor, cal recordar-ho, es convertí en un perill real quan, el 1232, hi hagué notícies que el «rei de Tunis» preparava una flota per envair Mallorca. D'altra banda —i això sí que era una realitat—, els andalusins de la Part Forana havien tengut temps a bastament d'organitzar-se. Tal com indiquen les cròniques reial i àrab, els andalusins fugitius es refugiaren a les muntanyes. ¹²⁶ No era la primera vegada que ho feien —ja foren emprades amb aquestes finalitats durant la ràtzia pisanocatalana. ¹²⁷ El relleu escarpat les convertia en un refugi idoni; en paraules d'Ibn 'Amīra: «Aquesta muntanya ofereix un refugi segur a qui hi viu, posseeix uns estreps abruptes que fan que sigui un indret fortificat i inexpugnable.» ¹²⁸ Pel que sembla, la gran majoria dels andalusins s'havien refugiat a les muntanyes de la serra de Tramuntana i un nombre menor ho hauria fet a les de la serra d'Artà. A més, també conservaven el control dels tres castells de l'illa, un dels quals —el de Santueri— romania aïllat al llevant. Els altres dos —el d'Alaró al sud i el de Pollença al nord— flanquejaven la serra de Tramuntana, on, com hem dit, es localitzava el gruix dels resistents (segons la Crònica reial, ¹²⁹ «els sarraïns se n'eren pujats en la muntanya de Sóller e d'Almeruig e de Baialbahar e tenien totes aquelles muntanyes que defenien als cristians que no els podien fer mal tro en Pollença»). ¹³⁰

També hi va haver andalusins que —d'acord amb les notícies que forneixen les diferents cartes i excavacions arqueològiques— es varen amagar a coves i a llocs de difícil accés del pla i del llevant de Mallorca; són els indrets que els arqueòlegs han convengut a anomenar —entre d'altres designacions— «refugis del segle XIII», caracteritzats per la presència de ceràmica d'aqueixa cronologia i d'altres elements que mostren la reocupació, durant aquesta mateixa centúria, de construccions de cronologia més antiga que serviren d'amagatall dels andalusins. ¹³¹ Manca un estudi sistemàtic d'aqueixes restes i de la seva distribució espacial; tanmateix resulta significatiu ferm que Eugènia Sitjes hagi pogut localitzar deu coves «que sirvieron como refugio y escondite durante la conquista catalana» només als actuals termes municipals de Manacor i Sant Llorenç des Cardassar, que constituïen una «part» o subdivisió del gran districte andalusí de Manacor, situat al llevant de l'illa. ¹³² Aquests refugis improvi-

125. CR, 105, p. 96.

126. «E, quan los sarraïns de la vila viren que la ciutat s'enveïen, eixiren-se entre hòmens e fembres ben trenta milia per dues portes, per la porta de Barbalet e la porta de Portopí, e anaren-se a la muntanya. E ara tant l'haver e el guany, que els cavallers els hòmens de peu veïen per la ciutat, que no havien cura d'aquells que es n'anaven»: CR, 86, p. 180-181; «Els combatents vençuts, que eren milers, s'arreceraren al seu costat tot esperant que al seu nas elevat comparaguessen els adalils»: CA, p. 132.

127. CA, p. 132.

128. CA, p. 132.

129. CR, 93, p. 187.

130. Cal fer esment que els tres castells no eren les úniques fortaleses, o recintes fortificats, de la ruralia de l'illa, sinó únicament els més importants. Guillem Rosselló Bordoy, a partir de l'anàlisi toponímica, ha pogut documentar diverses almu-daines —de les quals només s'ha pogut identificar la d'Artà—, com també esments a alcàssers, a petits castells i a torres; vegeu Guillem ROSSELLÓ BORDOY, «Documentación feudal y arqueología andalusí», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lulliana* (Palma), núm. 63 (2007), p. 409-422, p. 419-421.

131. Sobre aquests refugis, vegeu: Margalida BERNAT i Jaume SERRA, «“Les coves on los moros estaven”: els darrers nuclis de resistència dels vençuts (1230-1242)», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lulliana* (Palma), núm. 57 (2001), p. 29-48; Guillem ROSSELLÓ BORDOY, «Notes sobre la conquesta de Mallorca (1229-1232): El testimoni dels vençuts», *Mayūrqa*, núm. 22, 2 (1989), p. 541-550.

132. «La prospección arqueológica ha permitido localizar y estudiar 132 yacimientos andalusíes de Manacor: 122 yacimientos que fueron asentamientos o lugares de residencia estable y 10 cuevas que sirvieron como refugio y escondite durante

sats, probablement, degueren patir els efectes de les cavalcades que recorrien les comarques del centre i el llevant de l'illa.¹³³ Si, com es desprèn de la Crònica àrab i també suggereix la reial, els andalusins que abans havien avituallat l'exèrcit cristià s'havien posat del costat dels resistents, és molt probable que la planura de l'illa s'hagués evacuat i que, per tant, hagués quedat pràcticament abandonada, tret dels refugis als quals hem fet referència.

El temps que l'exèrcit feudal va dedicar al saqueig de la ciutat i a repartir el botí —tot i els esforços de Jaume I per ajornar-lo— hauria permès que Ibn Sayrî, convertit en cap dels andalusins,¹³⁴ pogués fer un recompte dels soldats i una estimació de les víctimes¹³⁵ i dedicar-se a augmentar les fortificacions dels castells i a situar destacaments armats en els camins. De més a més, l'actuació d'Ibn Sayrî no s'hauria limitat a tasques de naturalesa militar, sinó que, en paraules d'Ibn 'Amîra, «disposà l'organització de les funcions administratives i socials» i aconseguí que els territoris sota el seu control directe fossin avituallats des de Menorca. Quan els cristians se n'assabentaren, segons la Crònica àrab, «situaren en aquella ruta algunes naus per impedir que tal cosa es pogués realitzar i tallaren el pas per aquest indret».¹³⁶ A parer meu, seria molt probable que les naus cristianes només haguessin aconseguit dificultar aquest subministrament d'aliments, ja que resulta pràcticament impossible que una població relativament important aconseguís sobreviure gairebé dos anys a les muntanyes sense avituallament extern, tot i que les estimacions de població més baixes —les del *Llibre dels feits*: tres mil homes d'armes, i fins a quinze mil persones— fossin sensiblement superiors a la població que en realitat romania a les muntanyes. Sobre això resulta eloqüent ferm que, segons la Crònica àrab, els mallorquins «baixaven en grups armats fins a la plana per aconseguir vitualles i es trobaven tot el que era necessari d'aliments abundants».¹³⁷

Cal remarcar que el *Llibre dels feits* no fa referència mai a Ibn Sayrî com a líder dels resistents a les muntanyes, sinó que únicament esmenta, en dues ocasions, Xuaip: la primera, quan Jaume I dirigí per primera vegada les cavalcades contra els musulmans de la Part Forana (març de 1230), i la segona quan, durant el maig de 1231, hauria arribat a un pacte amb Jaume I. En totes dues ocasions, Xuaip apareix descrit com a cap dels andalusins («E era llur cap Xuaip qui era natural de Xurert»;¹³⁸ «aquell que havien fet cap e senyor, e havia nom Xuaip, e era estat de Xivert, de tots sarraïns de les muntanyes e dels castells»).¹³⁹

Això ha fet pensar que Ibn Sayrî i Xuaip eren en realitat la mateixa persona.¹⁴⁰ Tanmateix pens

la conquesta catalana»: Eugènia STJES, «Espacios agrarios y redes de asentamientos andalusíes en Manacor (Mallorca)», a Helena KIRCHNER (ed.), *Por una arqueología agraria: Perspectivas de investigación sobre espacios de cultivo en las sociedades medievales hispánicas*, Oxford, 2010, p. 61-78, p. 70.

133. Coneixem l'existència d'aquestes cavalcades, que no havien estat dirigides pel monarca, per la mateixa Crònica reial. Un dels adalils va informar Jaume I que hi havia andalusins a la serra d'Artà i que ho sabia per tal com «jo hi estat en cavalcada encara no ha pus de vuit jorns, e cujam pendre sarraïns en una cova, en aquella serra que vós veets [Artà]»: CR, 99, p. 193.

134. Ibn 'Amîra afirma que «acceptaren seguir la seva opinió i obeir-lo, tant pel que fa a les seves ordres com a les seves prohibicions»: CA, 133.

135. Com és habitual en aquest tipus de font, les xifres són notòriament exagerades: respectivament, setze mil infants —«entre els autòctons i els venguts de fora», es detalla— i «cinquanta mil víctimes de la inanició i la fluixedat; la mort i l'espada esmolada els havien delmat greument»: CA, 133.

136. «La carestia es féu més acusada per manca d'avituallament fins que no hi va haver ningú que tingués esment de les dues coses més importants, ni de la boca ni de la frontera»: CA, p. 134.

137. CA, p. 133.

138. CR, 98, p. 192-193.

139. CR, 113, p. 206-207.

140. Guillem ROSSELLÓ BORDOY, «Tradicció i pervivència dels castells a les Illes Orientals d'Al-Andalus», a *Actes de les jornades d'estudi i debat: «El tractat de Capdepera de 1231 i la independència de Menorca»: Capdepera, 20, 21, 22 i 23 de novem-*

que les dades de què es disposa permeten afirmar que eren dos personatges diferents, ja que, segons la Crònica àrab, Ibn Sayrî hauria mort el 14 de febrer de 1231¹⁴¹ i amb posterioritat a aquesta data (el maig del mateix any) Xuaip arribà, com ja hem dit, a un tractat amb Jaume I «en tal manera, però, que ell pogués honradament viure».¹⁴² La qüestió és, per tant, si Xuaip va ser el cap dels andalusins de les muntanyes des dels primers moments que es convertiren en refugi o si era l'únic de qui hi havia memòria, pel fet d'haver pactat amb Jaume I, atès el temps transcorregut entre els episodis narrats i la redacció de la Crònica reial. La gran atenció que la Crònica àrab dedica a Ibn Sayrî fa pensar que, probablement, aquest fou el primer líder dels andalusins de les muntanyes i dels castells i que, després de la seva mort, fou succeït per Xuaip.

La capacitat de resistència dels andalusins s'hauria vist afavorida, segons la Crònica reial, per una important disminució de la host cristiana, fonamentalment de cavallers i peons, que haurien abandonat l'illa després del repartiment del botí («tota la major partida» de cavallers i de peons «se n'eren anats los un en Catalunya e els altres a Aragó».¹⁴³ Això hauria obligat Jaume I a cercar reforços a Aragó: un total de cent cinquanta cavallers, cent dels quals mercenaris —per als quals el monarca pagava cent mil sous—, a banda dels homes i cavallers de dos senyors a qui requeri la presència a l'illa en virtut dels deures vassallàtics.¹⁴⁴

Uns efectius molt minvats, per tant, s'haurien d'encarregar de la conquesta de l'illa. Això, és clar, si aqueixa minva d'efectius no fou magnificada al *Llibre dels feits* per tal de ressaltar-hi la importància de les accions en què participà el monarca (cal recordar, a més, que aqueixes cavalcades varen tenir lloc quan gran part dels senyors i de la host duïen a terme el repartiment del botí). En tot cas, si prescindim de la perspectiva de la Crònica, en què la narració dels fets roman subordinada a la intervenció de Jaume I —no debades és el llibre dels seus *faits*—, sembla que les accions de la conquesta de la Part Forana de l'illa responen a una estratègia militar clara i definida. Així, la primera cavalcada documentada, dirigida directament pel rei i amb la vall i les muntanyes de Bunyola com a objectiu,¹⁴⁵ probablement hauria tengut com a finalitat mesurar quina era la capacitat de resposta dels resistents.¹⁴⁶ La

bre 2008, Mallorca, 2009, p. 89-108, p. 98. Vull manifestar que recentment he intercanviat correspondència sobre aqueixa qüestió amb el doctor Guillem Rosselló, el qual, després de llegir aquest text, m'ha escrit expressant-me que la meua proposta li sembla versemblant i m'ha autoritzat a fer-ho públic.

141. CA, p. 134. Segons Al-Maqqari: «I pel que fa a Ibn Sayrî, certament ell es refugià a la muntanya, que era inexpugnable, [de manera que] no es pot torbar aquell que s'hi fortifica. Va reunir devers 16.000 guerrers i no deixà de combatre fins que fou mort el divendres 10 de Rabi 'II de l'any 628H. (...) Pel que fa als castells, caigueren a final de rayab de l'any 628H. I en els mes de sa'ban els musulmans que escaparen assoliren terra de l'Islam»; vegeu Agnès VINAS i Robert VINAS, *La conquesta de Mallorca*, p. 195. D'acord amb aqueixes dates, Ibn Sayrî hauria mort el 14 de febrer de 1231, els castells varen caure a finals de maig, també de 1231, i els qui escaparen arribaren a terres de l'islam durant el mes de juny del mateix any.

142. CR, 113, p. 206-207.

143. CR, 93, p. 187.

144. CR, 92 i 93, p. 186-187.

145. «E acordà'm-nós amb Don Nuno, qui era romàs ab nós, e ab lo bisbe de Barcelona que, pus los cavallers d'En Guillem Montacada e d'En Ramon e d'aquells rics hòmens que dessús havem dits eren morts, que nós enviàssem cartes a Don Ato de Foces e a Don Rodrigo Liçana, qui eren en Aragó, que ens venguessen servir l'honor que tenien de nós. E enviam-hi, e ells trameseren-nos que hi venrien de bon grat. E mentre que aquells s'aparellaven de venir, fo nostre acord que faéssem una cavalcada, que els sarraïns se n'eren pujats en la muntanyaa de Sòller e d'Almeruig e de Baialbahar e tenien totes aquelles muntanyes e defenien als cristians que no els podien mal fer tro en Pollença. E eixim de la vila e anam-nos-en per una vall que ha nom Bunyola amb aquells cavallers e hòmens de peu que nós podiem haver, car tota la major partida se n'eren anats los un en Catalunya e els altres a Aragó. E ab aquells que poguem haver començam de fer aquella cavalcada. E lleixam un castell qui es té ab aquella muntanya, qui ha nom Alaró, e és lo pus fort castell del Regne de Mallorques a la part dreta»: CR, 93, p. 187.

146. Álvaro Santamaría, que afirma que probablement aquesta cavalcada es duqué a terme el mes de febrer, és d'un parer semblant: «A pesar de la reducción de efectivos, el rey realizó una corta cabalgada de tanteo por el valle de Buñola y las laderas

presència d'un important nombre d'andalusins dissuadí ràpidament els peons, que es negaren a acampar en el lloc que els havia estat ordenat i es retiraren cap a Inca. Això, i la presència d'efectius musulmans, que arribaren a assaltar els homes que havien romàs a la rereguarda («E oïm dir que moros havien donat salt en la companya»),¹⁴⁷ decidí Jaume I, fent cas dels consells dels nobles que l'acompanyaven, a fer el mateix trajecte que els peons i refugiar-se a Inca («la major alqueria que és en Mallorca»),¹⁴⁸ on pogueren sojornar fora problemes, cosa que indica que, o bé els cristians ja en tenien prèviament el control, o la trobaren deshabitada.

Retornat a la ciutat, el monarca decidí tornar a atacar els musulmans de les muntanyes. Possiblement el dia 19 de març¹⁴⁹ la host cristiana es va desplaçar fins a Inca, on va acampar. Allà, Jaume I, assessorat pels nobles, decidí no atacar els resistents de les muntanyes perquè «a gran ventura ens metriem de perdre nós e la companya que anava ab nós». A Inca mateix, i una vegada informat pels adalils, als quals havia demanat «si negun de vós sabets que haja sarraïns en altre lloc de la illa de Mallorca sinó en aquesta terra», el rei va resoldre atacar els andalusins que s'havien refugiat a la serra d'Artà, al llevant de l'illa. En la Crònica, Jaume I afirma que va decidir fer una cavalcada cap a Artà —una «bona cavalcada de sarraïns»— per por de la vergonya «que diguen que nós som venguts per trencar aquesta muntanya [la serra de Tramuntana], e que nós no hajam rei fet, ab vergonya hi tornarem».¹⁵⁰ Sense negar això darrer, pens que la decisió de Jaume I responia a una estratègia evident: eliminar un dels focus de resistència andalusina, el de menor capacitat defensiva —amb la qual cosa les seves forces del pla de l'illa deixarien d'estar entre dos focs—, i aconseguir botí amb el qual continuar finançant la campanya.

L'endemà mateix —segons Santamaría, el 20 de març—,¹⁵¹ Jaume I dirigí les seves forces cap a la muntanya on hi havia «la major partida de sarraïns»,¹⁵² refugiats en coves i barraques.¹⁵³ El setge, d'acord amb la Crònica, fou cosa fàcil i els andalusins s'avengueren aviat a pactar, oferint al monarca que si «entro a vuit dies, si aquells de la muntanya no els havien acorregut, que ens en llevàssem, que ells se rendrien, mas no com a catius».¹⁵⁴ La negativa de Jaume I a acceptar aquestes condicions va motivar que, finalment, els andalusins atorgassin «que es retrien a nós per catius, si, doncs, els de la muntanya no els havien acorreguts als vuit dies».¹⁵⁵ Això mostra que els resistents a la serra d'Artà confiaven —o tenien l'esperança— de rebre ajut dels refugiats a la serra de Tramuntana, els únics que conservaven una certa capacitat ofensiva.

La muntanya assetjada, però, no era l'únic refugi andalusí de la comarca, sinó simplement el més important. Mentre s'esperava que s'acomplís el termini, una cavalcada va trobar «una cova en què havia sarraïns». Varen bastar dos dies de combat perquè es retessin i fossin capturats («e trasqueren-

de la sierra de Alfabia, en la Cordillera Norte, donde radicaba el núcleo principal de resistentes»; vegeu Álvaro SANTAMARÍA, «La reconquista y la repoblación del reino de Mallorca», p. 167.

147. CR, 93, p. 188.

148. CR, 94, p. 189.

149. El 19 de març, segons Álvaro SANTAMARÍA, «La reconquista y la repoblación del reino de Mallorca», p. 167.

150. CR, 99, p. 193.

151. Álvaro SANTAMARÍA, «La reconquista y la repoblación del reino de Mallorca», p. 167.

152. Per la descripció que en fa la Crònica («era tan fort i alta que feia punta»), aqueixa muntanya ha estat identificada amb el pic o bec de Ferrutx: CR, 100, p. 194.

153. Hi arribaren el 21 de març, segons Álvaro SANTAMARÍA, «La reconquista y la repoblación del reino de Mallorca», p. 167.

154. El dia 22 de març, segons Álvaro SANTAMARÍA, «La reconquista y la repoblación del reino de Mallorca», p. 167.

155. CR, 102, p. 195.

ne cinc-cents sarraïns»).¹⁵⁶ Quan es complí el termini,¹⁵⁷ els andalusins de la muntanya es reteren; eren, segons la Crònica, mil cinc-cents. I, entre els uns i els altres, dos mil captius, juntament amb deu mil vaques i trenta mil ovelles, que foren transportats a la ciutat. Aquestes xifres, exagerades com és habitual, permeten que la narració del *Llibre dels feits* magnifiqui la victòria del monarca, que mesos més tard, a punt de partir cap a Catalunya, ja afirmava: «E, pus Déus nos ha feita tanta de gràcia que ens ha donat regne dins la mar, ço que anc rei d'Espanya no poc acabar, e que hajam aquí edificada església de nostra Dona Sancta Maria e tantes d'altres que n'hi haurà.» Però la resta del parlament de Jaume I («que sapiats que no us desempararé, ans per per ma ajuda e per ma persona sovent e menut nos veurets e ens haurets»)¹⁵⁸ i la seva promesa de socórrer els efectius cristians si hi havia cap estol que es dirigís cap a Mallorca,¹⁵⁹ feia avinent ferm que la conquesta encara no havia acabat. Tanmateix havia avançat de manera significativa: una vegada eliminat el focus de resistència de les muntanyes d'Artà, Jaume I controlava tot Mallorca, tret de la serra de Tramuntana, on es trobaven els dos castells de Pollença i Alaró, i del castell de Santueri, també en mans dels andalusins, però que romania aïllat al llevant de l'illa. Possiblement això explica que Jaume I, després de catorze mesos a Mallorca, decidís partir-ne —cosa que hauria fet el 28 d'octubre de 1230— i deixar-hi com a lloctinents Bernat de Santaeugènia i Pero Maza,¹⁶⁰ que haurien començat a guerrear amb els andalusins resistents a les muntanyes de la serra de Tramuntana: «E nós passam-nos-en en Catalunya; e ells començaren a fer guerra ab aquells de la muntanya, e durà aquella guerra tot l'hivern en tro a maig. E havien tan gran força los sarraïns en les muntanyes, que no els podien gran mal fer en les persones.»¹⁶¹

La conquesta final es devia veure llarga i difícil: la Crònica àrab fa referència a les incursions o campanyes dels efectius catalans i aragonesos —que cal situar en el període comprès entre l'hivern de 1230 i el maig de 1231—, com també a la resistència decidida dels andalusins, que va impedir que els feudals aconseguissin els seus propòsits («els cristians, de vegades, pujaven fins a ells i presentaven batalla, i feren que l'angúnia i el terror els envoltàs, emperò els musulmans es resistiren amb la mateixa fermesa que la demostrada pel seu senyor»)¹⁶². Ocupar les muntanyes, o assolir la rendició dels andalusins, havia resultat impossible fins que, el 14 de febrer,¹⁶³ Ibn Sayrî hauria mort en un enfrontament amb els cristians. Segons la Crònica àrab, la mort del seu cap va motivar que la situació es capgiràs:

Després que ibn Sayrî assolís el martiri, que Allà tengui misericòrdia d'ell, la situació es trastornà per complet i la resta dels musulmans que quedaven perderen el vincle d'unió comuna i es refugiaren en alguns dels cims de la muntanya, en un estat d'absoluta inquietud i aflicció. Envià Allà tots els núvols que s'acostaren o que s'allunyaren farcits de pluja i neu. En moriren prop de tres mil i els rum els derrotaren, i així es complí el destí ineludible.¹⁶⁴

156. CR, 103, p. 196.

157. El dia 31 de març, segons Álvaro SANTAMARÍA, «La reconquista y la repoblación del reino de Mallorca», p. 167.

158. CR, 105, p. 198.

159. CR, 105, p. 198.

160. Álvaro SANTAMARÍA, «La reconquista y la repoblación del reino de Mallorca», p. 168.

161. CR, 114, p. 207. Ferran Soldevila —com també Santamaría (vegeu la nota anterior)— considera, basant-se en un raonament convincent ferm, que aquest fragment correspon a la segona estada del rei a l'illa: «De manera que si, com hem dit, és segur que els ff 117-124 corresponen al segon viatge i gairebe segur que el f 116 hi correspon també, ara podem afegir que és probable que els dos paràgrafs que els precedeixen (114 i 115) hi corresponguin igualment» (Ferran SOLDEVILA, «La segona i la tercera estades de Jaume I a Mallorca», p. 187).

162. CA, p. 134.

163. CA, p. 134.

164. Cal remarcar que Ibn 'Amīra situa en aqueix moment la rendició de tots els andalusins de les muntanyes, que hau-

Després de la mort d'Ibn Sayrî sembla que l'ofensiva cristiana s'intensificà i que es posà setge al castell de Pollença.¹⁶⁵ Aqueixa situació hauria motivat, segons la Crònica reial, que els andalusins haguessin demanat arribar a un pacte, per al qual se sol·licità, entre el febrer i l'abril, la presència del rei, avinentesa que hauria estat el motiu del segon viatge de Jaume I a Mallorca (maig-juliol de 1231). Pel que sembla, el rei optà per una altra estratègia per avançar —més ràpidament, almanco— en la consecució del domini de Mallorca i de Menorca: arribar a diferents pactes amb els andalusins, tant amb els resistents a Mallorca com amb els de Menorca, que s'haurien negociat durant la primavera i l'estiu de 1231. Els tractats amb els andalusins resistents a les muntanyes i dels castells, d'acord amb la Crònica reial, s'haurien duit a terme per iniciativa de Xuaip, que «era estat de Xivert», que aleshores era el dirigent de tots els andalusins («que havien fait cap e senyor [...] de tots sarraïns de les muntanyes e dels castells»). Com ja hem indicat abans, Xuaip possiblement havia succeït Ibn Sayrî en el lideratge dels resistents andalusins. La Crònica àrab, que —recordem-ho— no esmenta l'acord amb Xuaip, fa referència únicament a un pacte entre Jaume I i les guarnicions dels castells: «Pel que fa als tres castells, resistiren fins que oferiren a les guarnicions un pacte per traslladar-se a altres terres.»

Es tractà —tot i les diferències entre els protagonistes— del mateix pacte, o constituïren dos acords diferents? En la cronologia, pràcticament haurien coincidit: Santamaría calcula que el pacte amb Xuaip tengué lloc a mitjan maig de 1231¹⁶⁶ i Al-Maqqari situa en el mateix mes i any la rendició dels castells.¹⁶⁷

Segons la Crònica reial, Xuaip es va oferir a retre a Jaume I els castells i les muntanyes «en tal manera, però, que ell pogués honradament viure». Jaume I, per la seva banda, després de sotmetre la qüestió a un consell amb els nobles, hauria promès a Xuaip que, si es retia, ell i quatre homes de la seva família rebrien béns i cavalcadures, com també que els andalusins que es lliuressin amb ell podrien poblar l'illa en unes condicions que no s'especifiquen («e que els sarraïns poguessen poblar la terra ab nós») i que, per tant, podrien incloure també formes de dependència personal. Amb tots aquells qui no s'acollissin al tractat, el rei en podia fer el que volgués («que en faéssem a nostra voluntat»), cosa que, en conseqüència, podria comportar convertir-los en captius quan fossin capturats o es rendissin. Un nombre indeterminat d'andalusins s'hauria acollit als pactes, que, segons les cròniques, varen ser recollits en escriptures, de les quals tanmateix no n'hi ha notícia. Pel que es desprèn de la redacció de la Crònica, podrien haver estat un terç del total, és a dir, mil homes d'armes, possiblement amb les seves famílies, fins a cinc mil persones, ja que dos mil andalusins continuaren resistint a les muntanyes:

E podien ésser los sarraïns bé tres mília d'armes, e d'altres que n'hi havia bé quinze mília entre fembres e infants. E féu-nos parlar pleit aquell que havien fait cap e senyor, e havia nom Xuaip, e era

rien estat encaptivats i venuts com a esclaus: «Es vengueren els presoners per un preu irrisori, s'amagà per a ells l'estel de la felicitat i començà a lluir l'astre de l'adversitat. Se'ls féu sucumbir i foren anorreats, empresonats i engrillonats. La història del que patiren es convertí en lliçó per a tots i llur desventura omplí els cors de recança» (CA, p. 135).

165. Segons Guillem Rosselló Bordoy, «els reductes que mantenen el penó almohade fins a les darreries de la resistència mantingueren l'esforç islàmic a Mallorca encastellats el *hisn* de Bullansa, el castell de Pollença, que avui coneixem com Castell del Rei. L'últim defensor fou el *qadi*, o jutge, anomenat Abu Ali Umar b. Ahmad b'Umar al'Amirí, que morí màrtir quan el castell es va retre a les forces cristianes que definitivament senyoretjaven tota l'illa»: Guillem ROSELLÓ BORDOY, *Els oblidats: Petites històries de mallorquins desconeguts*, Palma, 1990, p. 81.

166. Álvaro SANTAMARÍA, «La reconquesta y la repoblación del reino de Mallorca», p. 168.

167. «Pel que fa als castells, caigueren a final de rayab de l'any 628H. I en el mes de *sa'ban* els musulmans que escaparen assoliren terra de l'Islam»: Agnès VINAS i Robert VINAS, *La conquesta de Mallorca*, p. 195.

estat de Xivert, de tots sarraïns de les muntanyes e dels castells, que si nós li havíem mercè e li feíem bé, que ell nos retria los castells e les muntanyes, en tal manera, però, que ell pogués honradament viure. E car aquest pleit era bo per a nós, e per a tots los crestians qui aquí habitaven e devien habitar, e car l'illa no podia ésser segura mentre tan gran guerra hi fos, fo consell dels nobles que aquí eren ab nós, e dels cavallers, e dels altres, que preséssem aquell pleit. E fo parlat en aquesta manera: Que ell ab quatre d'altres, qui eren de son llinyatge, que nós los heretàssem, e que els donàssem cavalls e armes, e a cada un rocí o mul o mula que fos bo e covinent; e que els sarraïns poblassen en la terra, los que poblal volien ab nós, e aquells qui no volien fer sa voluntat, ni volrien ésser en son pleit, que en faéssem a nostra voluntat. E assò fo feít ab cartes, e complit així com fo emprès. E romaseren bé dos míllia sarraïns en les muntanyes que no es volgren retre a nostra mercè.¹⁶⁸

La Crònica àrab, però, circumscriu el pacte únicament a les guarnicions dels castells, que haurien capitulat a canvi de conservar un terç dels seus béns i de ser transportats, dins naus cristianes, cap a terres musulmanes:

Pel que fa als tres castells, resistiren fins que oferiren a les guarnicions un pacte per traslladar-se a altres terres. Se'ls autoritzà conservar un terç dels diners i dels béns mobles que posseïen. Sollicitaren que l'entrega fos de mans del rei i en la seva presència. En aquell moment havia abandonat l'illa per retornar al seu país. Li trameteren lletres amb la informació dels fets. Retornà amb decisió apressada i descendiren d'acord amb un pacte en el qual hi havia engany. S'endinsaren en un afer sense saber-ne res i sense tenir indici del que podia passar. Foren traslladats a naus cristianes, i cobraren a qui havia sortit amb alguna cosa el preu del noli d'aquell que res tenia. D'aquesta manera, el ric quedà en la mateixa situació d'indigència en un indret que, per si mateix, es trobava prou assolat.¹⁶⁹

Ara com ara, no estam en condicions d'afirmar —o negar— de manera taxativa que els dos texts es referesquin o no al mateix acord. Tot i que l'objecte i les condicions dels tractats no coincideixin, el fet que tots dos facin referència a la rendició dels castells no permet donar una resposta satisfactòria a aqueixa qüestió.

Fos com fos, la proximitat cronològica entre aquest pacte —o pactes— i el tractat de submissió de Menorca —formalitzat el 17 de juny de 1231—¹⁷⁰ permet suposar que tots dos o tots tres es plani-

168. CR, 113, p. 206-207. La descripció d'aqueix passatge que fa Marsili remarca que el pacte fou escripturat amb el segell reial: «Comensà lo rey a anar contra los sarrahins de las montanyas qui eran bé ·iiii· milia homens d'armas e altres entre mulers [o cavalers] e enfants bé ·xv· milia segons que·s deya; e especialment combaté e finalment obtench tres casteyls que són en la yla, so és Alaró, Polensa, Santueri. Esdevench-se que Xuayp, lo qual tenian tots en cap lur e en senyor, que era nadiu de Xivertro, féu dir al rey que eyl faria covinensa ab eyl en esta forma: que el rey perdonàs a eyl e als seus, e fahes bé donàs a ·iiii· de son linyatje heretats e cavals e armas, e a cascú un rossí covinent o mul o mula, e que·ls sarrahins haguessen en la terra poblacions aquels qui·n volrian, e aquels qui no volrian consentir a aquesta covinensa lexava aquels lo dit Xuaiip simplement a volentat del rey. Posà lo rey en conseyl la demanda que en Xuayp havia feta, e apparech a eyls que fos bona covinensa e espatxosa a la terra; car eyls en las fortaleas romanents, no podia la yla en pau estar ne bé profiter. Ont la covinensa és atorgada e ab públicas cartas fermada e ab segeyl major del rey penjant segellada; e axí és satisfet an Xuayp segons lo seu desitj, romanents encare bé ·ii· milia hòmens en las montanyas, qui no volgren aquesta covinensa, ne a aquel Xuayp ja en alcuna cosa confermar» (CPM, p. 131-132).

169. CA, p. 136.

170. Antoni MUT CALAFELL, «El document del tractat de Capdepera, de 1231 (estudi codicològic, transcripció i traducció)», a *Actes de les jornades d'estudi i debat: «El tractat de Capdepera de 1231 i la independència de Menorca»: Capdepera, 20, 21, 22 i 23 de novembre 2008*, Mallorca, 2009, p. 17-76, p. 46. Segons la Crònica reial, Jaume I, fent cas al consell del comanador del Temple, va decidir enviar a Menorca les galeres, aquelles amb què havia arribat a l'illa, per tal d'aterrorir els menorquins i ferlos arribar el missatge que es retessin i reconeguessin la seva autoritat, si no volien seguir la mateixa sort que els de Mallorca («e que els dixessen que nós érem aquí ab nostra host e que no volíem la llur mort, car ja havien vist e oït dels de Mallorques que

ficaren —o es tractaren— gairebé alhora i com a conseqüència d'una estratègia comuna: mirar d'aconseguir la rendició ràpida dels andalusins i aïllar, deixant-los fora de cap possibilitat d'ajuda, els qui no s'hi volguessin avenir. Aquests acords, en principi, alliberaven els resistents de la possibilitat d'una conquesta per la força —sobretot a Menorca— i, per tant, del captiveri i de l'esclavatge, però privaven els andalusins que resistien a les muntanyes de la protecció dels castells i, ara de manera definitiva, de l'avituallament des de la Balear menor. El tractat de vassallatge de Menorca permetia als andalusins de l'illa mantenir les seves institucions a canvi de reconèixer la senyoria de Jaume I i del pagament d'un tribut que, segons la convincent argumentació de Pau Cateura, devia ser el mateix que es pagava anteriorment al valí de Mallorca (o aqueixa, almanco, era la condició que imposava Jaume I: «E si ells se volien retre a nós e fer a nós ço que faïen al rei de Mallorques, que els pendríem a mercè»¹⁷¹). Un tribut, d'altra banda, que podria ser emprat per a contribuir a l'alimentació i el manteniment de les tropes cristianes que assetjaven i feien incursió a les muntanyes.

La situació del andalusins, privats del subministrament d'aliments des de Menorca i objecte d'incursions cristianes, degué empitjorar de manera molt ràpida; segons la Crònica àrab, varen recórrer al canibalisme menjant-se cossos de soldats cristians.¹⁷² La seva rendició devia semblar cosa de poc temps. Degué ésser aleshores quan arribà a Mallorca la notícia que una flota del rei de Tunísia es dirigia cap a l'illa,¹⁷³ notícia que el monarca degué rebre durant el mes d'abril.¹⁷⁴ Aquest va ser el motiu del precipitat tercer viatge de Jaume I cap a Mallorca (maig-juliol de 1232): el rei cità els magnats que havien participat en la conquesta («que donem dia a aquells que foren ab nós a prendre Mallorques») i envià una carta a Aragó requerint la presència de la seva mainada i dels vassalls que tenien terres en feu seu i que dins tres setmanes es personassin al port de Salou amb totes les forces de què poguessin disposar («carta en Aragó que aquells qui tenen honor de nós ni són de nostra mainada que ens vin-

no es volgren retre a nós, con los emprès. E si ells se volien retre a nós e fer a nós ço que faïen al rei de Mallorques, que els pendríem a mercè. E, si volien més la mort e la presó que venir a nostra mercè, no els en podríem excusar, car per aquella haurien a passar»: CA, 118, p. 211). Així, doncs, la matança de la medina i el setge i la persecució dels resistents a les muntanyes s'haurien convertit en el mitjà més eficient per intimidar els menorquins, que acceptaren la proposta de Jaume I, el qual esperà la seva resposta a la marina de Capdepera —un dels llocs més a prop de Menorca. Cal recordar que, segons la Crònica reial, Jaume I havia fet cremar mates a més de tres-cents indrets per fer pensar als andalusins que disposava d'un exèrcit important. Tanmateix Pau Cateura argumenta que aquests passatges de la Crònica podrien ser un recurs literari i «que el rei ja sabia quina era la contribució de Menorca en el període anterior i que ja estava prèviament pactat amb els musulmans de Menorca el seu sotmetiment, és a dir, els termes del seu sotmetiment voluntari, sotmetiment a canvi de mantenir el tribut tradicional»: PAU CATEURA BENNÀSSER, «La Menorca musulmana en temps dels cristians (1230-1287)», p. 31-32. Cal esmentar, així mateix, que la Crònica menorquina —que, segons Gabriel Ensenyat, possiblement fou redactada a mitjan segle XIV— atribueix als andalusins la iniciativa de la negociació i de tenir Jaume I «per senyor natural seu», cosa que fa costat a la hipòtesi de Cateura: «Après que lo molt alt senyor en Jacme d'Aragó ha pressa e conquistada la ylla de Mallorca e tolt de mans de serrahins, la qual conquistà en l'any de nostre senyor ·mccxxix·, vehent açò lo almoxarif, senyor de la ylla de Manorcha, vénch devant la presència del dit molt alt senyor rey, prometent-li i jurant-li que ell lo tenia per senyor natural seu, e qui li faria trahut tots anys, així com aquell qui volia d'aquí avant ésser home e natural seu. Vahent açò lo senyor rey jaquí-li la ylla de Manorcha, axí com a home e súbdit seu»; vegeu GABRIEL ENSENYAT PUJOL, «El tractat de Capdepera segons el relat del Llibre dels Feits i altres textos cronístics medievals», p. 127-128.

171. L'autor conclou el seu treball dient que ha «intentat demostrar: a) Que les relacions de sotmetiment de Menorca a Jaume I, malgrat que foren protocolitzades el 17 de juny de 1231, dataven de l'any anterior, a partir del moment que el rei decideix procedir al control marítim de l'arxipèlag. b) Que el tribut establert en l'esmentat tractat de vassallatge era semblant al que pagaven anteriorment els musulmans de Menorca al valí de Mallorca»: PAU CATEURA BENNÀSSER, «La Menorca musulmana en temps dels cristians (1230-1287)», p. 40-41.

172. CR, 114, p. 207-208.

173. CR, 108, p. 201-203.

174. Ferran SOLDEVILA, «La segona i la tercera estades de Jaume I a Mallorca», p. 189.

guen a acórrer ab ço que han ni poden haver»). El rei reuní un estol de naus i tarides amb cabuda per a tres-cents cavallers, però només n'hi comparegueren dos-cents cinquanta («a compliment de tres-cents cavallers e vengren-n'hi dos-cents cinquanta»)¹⁷⁵ Quan eren a punt de partir, afirma la Crònica, s'hi afegí l'infant Pere de Portugal, senyor feudal vitalici de Mallorca —com a conseqüència del canvi que n'havia fet Jaume I amb el comtat d'Urgell—, el qual encara no havia pres possessió del seu domini illenc. Quan la galera en què viatjava el rei arribà a Sóller, els tripulants d'una nau genovesa informaren el monarca que el rei de Tunis no havia arribat a l'illa («que no havia negun sarraí estrany en l'illa»). El rei va anar des de Sóller cap a la ciutat per via terrestre,¹⁷⁶ mentre les naus feien el mateix camí per mar. Aquest detall és important, ja que mostra que els andalusins ja no dominaven la zona de les muntanyes compresa entre Banyalbufar i Sóller. Això, de més a més, permet suposar que només conservaven el control de les zones més escarpades de la serra de Tramuntana, probablement coincidents amb el districte de les muntanyes i part del de Pollença.

L'estratègia que, segons la Crònica reial, va dissenyar Jaume I per fer front a la hipotètica invasió ens permet saber que els efectius cristians presents a l'illa, tant els que ja hi eren prèviament com els que arribaren amb el monarca, no eren precisament despreciables: els tres-cents cavallers (dos-cents cinquanta arribats amb el rei i cinquanta que ja eren a l'illa), juntament amb els combatents «que eren bons a ops de fer batalles», havien de romandre a l'interior de l'illa. Quan les tropes del rei de Tunísia hi arribassin, un nombre indeterminat de genets, amb els quals havien d'anar «hòmens de peu, tro a dos milia», s'havien de dirigir cap al lloc de desembarcament. Aquests efectius haurien de simular oferir resistència als musulmans («de vedar-los la terra») i fer que els seguissin fins al lloc on es concentraven els cavallers i les tropes més preparades, a fi d'emboscar les tropes tunisenques. D'això es desprèn que les tropes que havien romàs a l'illa i que s'encarregaren d'assetjar els andalusins haurien consistit en cinquanta cavallers; un nombre desconegut però possiblement important de genets, i un nombre d'infants que es podria acostar als dos mil cinc-cents.¹⁷⁷

Però, com és sabut, la flota tunisenca no arribà mai. Això degué motivar el desànim dels resistents de les muntanyes, que, segons la Crònica reial, menjaven herbes per la muntanya com si fossin bestiar («vengueren a tan gran destret que peixien les herbes per les muntanyes en manera de besties»)¹⁷⁸ Tot plegat els degué empènyer a rendir-se. Segons la Crònica reial, sollicitaren la presència del rei i quan aquest hi va ser, s'hi reteren, possiblement sense condicions, tret, probablement, de la promesa de respectar-los la vida. Així ho suggereix, almanco, que Jaume I decidís convertir-los en captius: «Dels sarraïns de l'illa que s'eren alçats a la muntanya haguem per catius, e per fer a nostra uolentat e donam a aquells qui en volien d'ells, que els poblassen per la terra a manera de catius.»¹⁷⁹ Així, idò, en el període comprès entre el maig i el juliol de 1232, va finalitzar la conquesta de Mallorca i, amb ella, va deixar d'existir la societat andalusina de Mayūrqa, per molt que el 1241 encara es consignassin

175. CR, 108, p. 202-203.

176. «E enviam dos hòmens de la nau a Mallorques per fer-los saber que nós érem en Sóller. E eixeren-nos recollir ab gran alegria e amenaren-nos bé cinquanta bèsties ensellades, en què entràssem en la vila de Mallorques. E nós entram en la vila, e la galea entra-se'n a rema al port de la Vila»: CR, 111 i 112, p. 205.

177. CR, 112, p. 205-206.

178. CR, 114, p. 208.

179. CR, 124, p. 216-217. Era el que s'havia estipulat en el pacte amb Xuaip («e aquells qui no volien fer sa voluntat, ni volrien ésser en son pleit, que en faéssem a nostra voluntat»). Marsili descriu els fets d'una manera molt semblant: «E el rey entenent a pochos dias en los sarrahins per los quals era vengut, plenerament n'hach son enteniment; e alguns ne lexà en la terra pobladors axí emperò com a catius del rey, altres posats públicament a venda escampà, los altres donà la magnificència reyal a aquels los quals serveys e prohea d'armas havia fet a si chars» (CPM, p. 135).

pagaments en concepte de perseguir «moragots muntanyesos».¹⁸⁰ Tanmateix aquests «moragots» ja no eren resistents: només eren fugitius.

EL DESTÍ DE LA POBLACIÓ ANDALUSINA

Sense comptar aquells qui pogueren fugir de l'illa —un nombre desconegut, però del qual es coneixen exemples—,¹⁸¹ el destí dels musulmans que no varen morir durant les operacions bèl·liques, o de fam a les muntanyes, fou divers: la població de la ciutat hauria estat encaptivada i en bona part venuda a l'encant, i també foren convertits en captius tots aquells qui s'havien refugiat a la serra d'Artà. D'altra banda, una part dels resistents a les muntanyes —segons es desprèn de la redacció del *Llibre dels feits*, un milenar d'homes d'armes, i fins a un total de cinc mil persones—¹⁸² s'hauria acollit, durant el maig de 1231, al pacte que els facultava per a romandre a l'illa («e que els sarraïns pobllessen en la terra, los que poblar volien ab nós»). També el mes de maig (si, com hem dit abans, aqueix no és el mateix pacte que l'anterior, però descrit de manera diferent per la Crònica àrab) les guarnicions i els resistents dels castells s'haurien acollit a un pacte amb Jaume I, d'acord amb el qual foren traslladats, amb naus cristianes, a terres de l'islam, a les quals haurien arribat durant el mes de juny.¹⁸³ I, finalment, els qui es reteren l'estiu de 1232 —uns dos mil homes d'armes, i fins a deu mil persones, segons es dedueix de la Crònica reial— foren convertits en captius.

D'acord amb això, la gran majoria dels andalusins que varen romandre a l'illa ho varen fer com a captius, propietat del rei o adjudicats als senyors feudals, als beneficiaris i als colons.¹⁸⁴ Tot i que s'ha documentat el rescat des d'altres terres de l'islam —o, més exactament, la compra de captius a Mallorca per a ésser venuts a terres musulmanes, cosa que a la pràctica equivaldria a un rescat—,¹⁸⁵ cal pensar que pràctiques d'aqueixa naturalesa es degueren circumscriure als anys immediats a la conquesta.

Així, doncs, només els qui s'acolliren al pacte entre Jaume I i Xuaip haurien conservat el dret a

180. Pere d'ALCÀNTARA PENYA, «Recibos curiosos de 1237 a 1449», *Bolletí de la Societat Arquelògica Lul·liana* (Palma), núm. 64, p. 6-7.

181. Segons Mohammed Benmammar, «l'illa de Menorca va rebre un gran nombre d'exiliats d'Andalusia i de Mallorca, i el seu governador els va oferir estatge i ajuda»; «Quan va caure Mallorca, molts recitadors de l'Alcorà es van refugiar a Menorca, i l'illa va esdevenir així un gran centre de lectura i recitació de l'Alcorà»: MOHAMMED BENMAMMAR, «La caiguda de Mallorca i les seves repercussions sobre la presència musulmana a Menorca entre el 1229 i el 1287, segons les fonts àrabs», a *Actes de les jornades d'estudi i debat: «El tractat de Capdepera de 1231 i la independència de Menorca»: Capdepera, 20, 21, 22 i 23 de novembre 2008*, Mallorca, 2009, p. 265-283, p. 277 i 279.

182. Sobre aquests pactes, vegeu les planes anteriors.

183. Segons al-Maqqari: «Pel que fa als castells, caigueren a final de rayab de l'any 628H. I en el mes de sa'ban els musulmans que escaparen assoliren terra de l'islam»; vegeu Agnès VINAS i Robert VINAS, *La conquesta de Mallorca*, p. 195.

184. Ricard SOTO, «Sobre mudèixars a Mallorca fins a finals del segle XIII», a *Estudis de Prehistòria, d'Història de Mayūrqa i d'Història de Mallorca dedicats a Guillem Rosselló i Bordoy*. Palma, 1982, p. 197-221; Ricard Soto, «La situació dels andalusins (musulmans i batejats) a Mallorca després de la conquesta catalana de 1230», *Mélanges de la Casa de Velázquez* (Madrid), núm. xxx, 1 (1994), p. 167-206; Ricard SOTO, «La conquista de Mallorca y la creación de un mercado de esclavos», en premsa.

185. En una comanda del 31 de maig de 1231, recollida a la Cúria Fumada de Vic, Berenguer de Lió dona dos-cents cinquanta sous *de duplo* a Pere de Graner, al qual es compromet a «quos ccl solidos ego ducam apud Mayoriam. Et dones ibi dictos denarios in sarracenis sicut melius mercare poteris ad tuum proficium, et ducas eos apud Ceptam et convenio eos vendere et precium eorum implicare in mercimoniis in quibus tu melius videris». L'objectiu de la comanda, per tant, era comprar andalusins captius a Mallorca i transportar-los «apud Ceptam», on haurien de ser venuts i el capital obtingut dedicat a la compra de mercaderies. Però, com sembla evident, es tractava d'aconseguir que es pagàs el rescat dels andalusins transportats (*Manual primer de l'Arxiu de la Cúria Fumada de Vic, 1230-1233*, doc. 728, p. 326-327). Certament, es tracta d'una referència aïllada, però mostra com, el 1231 i de Vic estant, aqueixa pràctica era coneguda i es considerava un negoci lucratiu.

poblar la terra, en una situació que la historiografia ha considerat que era la llibertat.¹⁸⁶ Aqueix tractat, segons la Crònica reial, fou escriturat i complit («E assó fo feit ab cartes, e complit així com fo emprès»). El fet, però, és que aquestes cartes, si existiren, no s'han conservat —cosa que sorprèn en un document de tanta d'importància—, i tampoc se'n coneixen referències —tret d'un possible esment en el tractat de Capdepera.¹⁸⁷ Sobre això, resulta significatiu ferm que, a diferència del que s'esdevengué amb els jueus, no es va crear cap aljama o comunitat de musulmans legalment reconeguda, que sembla que hauria d'haver existit *de facto* atès el contingut del pacte entre Jaume I i Xuaip.¹⁸⁸ I, cosa que resulta encara més llampant, a hores d'ara no s'ha documentat cap musulmà o batiat que abans no hagués estat captiu, tret de la referència a la facultat atorgada als templers, el dia 8 de juliol de 1231, de «populare et casare in quocumque loco volueritis partite vestre triginta casatos sarracenorum quos habeatis propios et francos».¹⁸⁹ Cal parar esment que és l'únic document conegut en què s'empra aqueix terme («casatos»)¹⁹⁰ i que s'ignora si el poblament amb els trenta andalusins «casatos» s'arribà a produir. Així i tot, Álvaro Santamaría suggereix que els musulmans que romangueren a l'illa d'acord amb el pacte amb

186. Per exemple, Ricard Soto afirma: «Aquesta informació resulta prou esquivada, sobretot si el que hom pretén és esbrinar si aquests musulmans tenien la possibilitat de ser legalment reconeguts com a comunitat; encara que sembla desprendre-se'n, d'aquesta rendició, la "llibertat" de desplaçament i la possibilitat d'accedir a la terra: la paraula usada és "poblar", idèntica a la que el Repartiment utilitza per a definir la categoria dels colons cristians establerts posteriorment. Si fos així, seria un tipus d'assentament lliure, diferent dels *casati* musulmans que veurem mes tard»; vegeu Ricard SOTO, «La situació dels andalusins (musulmans i batejats) a Mallorca després de la conquesta catalana de 1230», p. 179.

187. En el tractat de Capdepera es facultava els habitants de Menorca perquè, amb autorització de l'alfaquí, poguessin canviar lliurement de residència i que, en el cas que decidissin anar a viure a Mallorca, ho fessin d'acord amb el fur dels sarraïns de la partida on haguessin passat a residir. Aqueixa referència fou donada a conèixer per Pau CATEURA BENNASSER, *Mallorca en el segle XIII*, Palma, 1997. Textualment, en el tractat es llegeix: «Item, concedimus quod quilibet habitator Minoricarum, cum voluntate de alfaqui qui ibi fuerit, possit se transferre ad morandum ubi voluerit in terra sarracenorum vel christianorum. Et si venerit ad Mayoricas, quod sit de furo aliorum sarracenorum, qui fuerint de illa partita in qua venerit»; vegeu Antoni MUT CALAFELL, «El document del tractat de Capdepera, de 1231 (estudi codicològic, transcripció i traducció)», a *Actes de les jornades d'estudi i debat: «El tractat de Capdepera de 1231 i la independència de Menorca»: Capdepera, 20, 21, 22 i 23 de novembre 2008*, p. 17-76, p. 41.

188. Álvaro Santamaría opina que no es creà cap «moreria» a Mallorca per mor de «las mismas razones que determinaron el rechazo de las propuestas de capitulación de Medina Mayūrqa formuladas por el Walí Abu Yahia, y propiciaron el asalto de la ciudad y el saqueo depredador de personas y bienes. En Mallorca, los imperativos de orden estratégico —dیمانantes de los condicionamientos de la insularidad— predominaron sobre los planteamientos pragmáticos socioeconómicos habituales. La preocupación por el riesgo potencial de que perduraran masas numerosas y organizadas de musulmanes que, en supuesto de emergencia bélica —en caso de un desembarco de moros—, maniobrarán como quintas columnas o con posibilidad de promover un levantamiento —como los acaecidos en lugares de otros reinos de la Corona de Aragón y de Castilla—, se sobrepuso a cualquier otra consideración. En contraste, a los judíos se les aplicó en el reino de Mallorca el trato habitual en la reconquista hispana, asignándoseles un barrio en la ciudad para radicar la judería, y se les otorgó casi de inmediato —el 11 de julio de 1231— un estatuto jurídico especial que les amparaba como comunidad autogestionada (Universitas judeorum calli Maioricarum) diferenciada de la comunidad cristiana (Universitas civitatis et regni Maioricarum)»: ÁLVARO SANTAMARÍA, *Ejecutoria del Reino de Mallorca*, Palma, 1990, p. 87.

189. LORENZO PÉREZ MARTÍNEZ, «Corpus documental balear (I). Reinado de Jaime I», p. 79.

190. Ricard Soto, fent referència a aquest document, afirma: «*Casati* és emprat, sens dubte, en el sentit de *servus casatus*, de forma que es tractaria de musulmans lligats a la terra, una fórmula que crec que seria molt semblant, si no idèntica, a la de l'exaricat, ja que es parla de les seves possessions («cum omnibus eorum rebus») malgrat la vinculació al Temple («quos habeatis propios et francos ad omnes vestras voluntades faciendas»). De fet, els templers ja tenien una certa experiència amb repoblacions amb mà d'obra musulmana, cosa que fa que aquest cas sigui dubtosament extrapolable a altres magnats, porcioners o senyors petits» (Ricard SOTO, «La situació dels andalusins (musulmans i batejats) a Mallorca després de la conquesta catalana de 1230», p. 187). Segons el mateix autor: «Este grupo de musulmanes *casatos*, de los que posteriormente no volverá a haber noticias, parecen estar mucho más cerca de una situación jurídica cercana al exaricado que no a la esclavitud. Pero lamentablemente no dispongo de más noticias al respecto» (Ricard SOTO, «La conquista de Mallorca y la creación de un mercado de esclavos»).

Xuaip tenien una condició semblant a la dels «casatos» i identifica els trenta ceditos als templers com a part dels andalusins que s'havien acollit al tractat.¹⁹¹ En tot cas, cal recordar que, amb posterioritat a la finalització de la conquesta de Mallorca, tots els andalusins documentats (musulmans o conversos al cristianisme) que varen romandre a l'illa eren o havien estat captius, o es trobaven en procés d'alliberament mitjançant el sistema de talla.¹⁹² Vol dir això que el contingut del pacte no s'avingué amb el que s'expressa a la Crònica reial? O vol dir, si la hipòtesi d'Álvaro Santamaría fos encertada, que la situació dels musulmans acollits al tractat i amb una situació consemblant a la dels «casatos» acabà per assimilar-se al captiveri? I, de més a més, cal tenir ben present una altra possibilitat: que el pacte no hagués estat complert.¹⁹³ Sobre això, convé recordar que l'encarregat de respectar-lo, a partir de l'estiu de 1232, no hauria estat Jaume I, sinó l'infant Pere de Portugal.

LA CONQUESTA D'EIVISSA I FORMENTERA

Molt probablement els andalusins d'Eivissa estigueren molt ben informats de com es van produir, i amb quins mecanismes, la conquesta de Mallorca i la submissió de Menorca. Havien de saber que Jaume I havia decidit prendre Madina Mayūrqa per la força, però que també havia arribat a pactes amb els resistents a les muntanyes i amb els andalusins de Menorca. De 1232 ençà —si no era d'abans—, devien saber que l'illa corria el perill d'ésser atacada pels feudals. Però, molt possiblement, desconeixien que el projecte de conquesta ja era una realitat molt poc temps després que Jaume I hagués aconseguit la rendició dels castells de Mallorca i, a més, la submissió dels andalusins de Menorca. El 29 de setembre de 1231, el mateix dia que Jaume I concanvià el comtat d'Urgell amb l'infant Pere de Portugal a canvi de la cessió en feu vitalici del regne de Mallorca i de l'illa de Menorca, el monarca cedí en feu al mentat infant i a Nunó Sanç, comte de Rosselló, les illes d'Eivissa i Formentera, però amb la condició que les havien de conquerir abans de dos anys.¹⁹⁴ Possiblement, el rei estava més interessat a intervenir

191. «Por lo que consta, dichos sarracenos acogidos a la merced del rey perdían su patrimonio —pues todas las propiedades urbanas y rústicas fueron repartidas entre los participantes de la conquista— y tenían que permanecer en Mallorca para poblarla, lo que mermaba su libertad para establecerse en otros lugares y los vinculaba al rey (“que els sarrains poblaren la terra” —indica la referencia de lo convenido—, “los que poblar volien ab nós”). ¿Cuál fue la condición jurídica personal de dichos sarracenos? Privados de la libertad de abandonar Mallorca, no se les puede definir como personas libres, como moros libres. En una escritura datada el 8 de julio de 1231 —a unos dos meses de la diligencia del convenio de Xuaip—, se les nombra sarracenos “casatos”. En dicha fecha el rey cede a fray Ramon Serra, comendador en Mallorca de los templarios, “triginta casatos sarracenorū quos habeatis propios et francos ad omnes vostras voluntates”: ÁLVARO SANTAMARÍA, *Ejecutoria del Reino de Mallorca*, p. 70-71; vegeu també p. 70-84.

192. Tanmateix cal tenir present que, segons resulta de la comptabilització de diferents mostres de població, que comprenen tant la ciutat com algunes parròquies de la Part Forana, dels casos documentats d'andalusins batiats, lliberts o en talla, i de la comparació d'aquests amb el total de la població documentada (cristiana, jueva i andalusina), el percentatge que suposaven era molt baix, d'entorn el cinc per cent de la població documentada. Antoni MAS I FORNERS, «Una aportació al coneixement de les característiques i dels ritmes de la immigració colonial al Regne de Mallorca durant el segle XIII», a *El Regne de Mallorca: cruïlla de gent i de cultures segles, XIII-XV: XXVI Jornades d'Estudis Històrics Locals: Palma, del 14 al 16 de novembre de 2007*, coordinat per Maria Barceló Crespi, Palma, 2007, p. 283-301.

193. Segons Gabriel Ensenyat: «Possiblement, sense la presència del rei a l'illa que pogués garantir (això si ho volia fer) el pacte, aquest fou incomplet pels cristians, encara que també es podrien referir a aquesta hipotètica comunitat les referències puntuals documentades de moros lliures que trobam al llarg dels segles XIII i XIV»; vegeu Gabriel ENSENYAT PUJOL, «El tractat de Capdepera segons el relat del Llibre dels Feits i altres textos cronístics medievals», p. 107-128.

194. «Manifestum sit omnibus quod nos Jacobus Dei gratia rex Aragonum et regni Maioricarum, comes Barchinone et dominus Montispesulani; cum presenti carta per nos et successores nostros donamus et concedimus vobis illustri infanti dompno Petro, et vobis karissimo consanguineo nostro dompno Nunoni Sancii, quod habeatis perpetuo insulam Evize et Formentere cum suis pertinenciis universis, retenta nobis et nostris successoribus potestate omnium castrorum que sunt ibi vel

directament en els afers peninsulars¹⁹⁵ —i a preparar la conquesta de València— que en la conquesta del petit territori andalusí, tot i que fos a costa de deixar-lo en mans d'altres senyors feudals. Sembla clar que Jaume I esperava que la conquesta de les Pitiüses es dugués a terme dins el termini fixat, ja que el 5 d'abril de 1232, a la carta de dotació de l'església de Mallorca, li va fer donació dels delmes i primícies de les illes de Mallorca i Menorca i, també, de la d'Eivissa («totam decimam et primiciam in tota parte nostra honorum nostrorum omnium, quos habemus et habere debemus apud Maioricas in presenti et nos aut successores nostri in tota eadem insula et in Minorica eodem modo, et in Eivissa adquiremus et acquirere seu debere poterimus in futurum»)¹⁹⁶. En el mateix text cal interpretar que la confirmació de les franqueses de Mallorca, concedida per Jaume I el 22 de març de 1233, comprengué també els habitants de l'illa d'Eivissa («quod omnes habitatores civitatis Maioricarum, et insule eiusdem, et etiam aliarum insularum, videlicet Minoricarum et Evice, de nostra debeant semper et ubique franchitate et inmunitate gaudere»)¹⁹⁷. Però, com és sabut, l'infant Pere de Portugal —que no va prendre possessió dels seus dominis insulars fins a l'estiu de 1232— i Nunó Sanç no dugueren a terme la conquesta dins el termini de dos anys que havia estat fixat. En tot cas, el que sembla evident és que Jaume I havia decidit que Eivissa havia d'ésser conquerida, i de manera ràpida, i que no va preveure mai que pogués arribar a convertir-se en un territori andalusí sotmès, però amb una àmplia autonomia, com era el cas de Menorca. Potser la decisió reial tenia a veure amb el perill que podria suposar l'existència d'un territori andalusí situat tan a prop de la resta d'al-Àndalus i d'Àfrica. Sobre això, cal tenir en compte que el 1231 l'ocupació de Mallorca encara no havia finalitzat, i que hi havia el temor de l'arribada d'un estol tunisenc per socórrer-la, al qual abans hem fet referència. Igualment cal tenir en compte que, dos anys més tard, finalitzat el termini fixat per a la conquesta i quan s'iniciava la conquesta de València, la possibilitat que una flota tunisenca pogués fer servir Eivissa com a base d'operacions era un risc massa evident.

Segurament això explica que Jaume I accedís molt gustosament («e nós forem molt alegres») a la petició de Guillem de Montgrí, sagristà de Girona i arquebisbe electe de Tarragona, de conquerir l'illa, juntament amb el seu *llinatge*,¹⁹⁸ i tenir-la en feu reial.¹⁹⁹ El 17 de desembre de 1234, Jaume I donà en feu les illes d'Eivissa i Formentera a Guillem de Montgrí, amb la condició que les conquerís totes dues abans de la propera festa de Sant Miquel de setembre. D'acord amb aqueixa concessió, serien tenguendes en feu reial, d'acord amb els Usatges de Barcelona («in feudum ad consuetudinem Barchinone»)²⁰⁰.

fuering; et quod teneatis eandem insulam per nos in feudum et successores nostros; et faciatis inde per nos pacem et guerram de christianis et Andalucia, si dictam insulam, scilicet, adquiretis et capietis ab instanti festo sancti Michaelis septembris usque ad duos annos»: Universitat Jaume I, Castelló, Arxiu Virtual Jaume I, <<http://www.jaumeprimer.uji.es>>, document núm. 001365.

195. Cal tenir present que, entre el setembre de 1229 i el juliol de 1231, Jaume I només havia estat sis mesos als seus dominis peninsulars; concretament, entre el novembre de 1230 i l'abril de 1231.

196. I també: «Et quia bonum esse dedicimus divinis iussionibus adherere, donationi adicimus supradicte quod de omni genere piscium, qui in mari, in portibus, videlicet et in plagis in toto termino Maioricarum, Minorice etiam et Evisse capientur, plene percipiat decimam ecclesia memorata, sicut in omnibus supra dictis»: Universitat Jaume I, Castelló, Arxiu Virtual Jaume I, <<http://www.jaumeprimer.uji.es>>, document núm. 001366.

197. Universitat Jaume I, Castelló, Arxiu Virtual Jaume I, <<http://www.jaumeprimer.uji.es>>, document núm. 000459.

198. Probablement, com indica Bartomeu Escandell, es referia als seus germans Bernat de Santa Eugènia i Ponç Guillem de Torroella, i a altres membres de la seva parentela. Bartomeu ESCANDELL BONET, *Ibiza y Formentera en la Corona de Aragón*, tom 1, *Siglos XIII-XVIII*, p. 186.

199. CR, 125, p. 217.

200. «Manifestum sit cunctis, presentibus atque futuris, quod nos, Iacobus, Dei gratia rex Aragonum et regni Maioricarum, comes Barchinone et Urgelli et dominus Montispessulani, attendentes dilectionis affectum et integritatem animi quam vos, venerabilis et dilectus Guillelmus, per eandem Terracone electus, erga nos semper geritis et gessistis, cum hac presenti

D'aquesta manera, Guillem de Montgrí es convertiria en el senyor feudal de les Pitiüses, però amb l'obligació de cedir al monarca, sempre que ho requerís, el castell i les altres fortaleses de l'illa. Guillem de Montgrí, per la seva part, a més de gaudir dels drets jurisdiccionals i rendístics, restaria facultat per cedir part o la totalitat del seu feu pitiús, sempre amb el reconeixement de la senyoria eminent de Jaume I segons els Usatges de Barcelona. Aqueixa darrera facultat va permetre que Montgrí associàs al projecte de conquesta Pere de Portugal i Nunó Sanç,²⁰¹ que li havien demanat, segons el *Llibre dels feits*, de participar-hi amb cavallers i peons, a canvi de rebre una part del que s'obtingués en la conquesta, en funció dels efectius que aportassin.²⁰² La participació de l'infant i del comte de Rosselló es concretà en un conveni, signat el 12 d'abril de 1235.²⁰³ D'acord amb aquest document, els signants es comprometien a crear i dotar una església en honor de Jesucrist i Santa Maria. Una vegada dotada l'església, es rescabarien amb el botí («omnibus bonis, mobilibus et semimoventis») de les despeses ocasionades amb motiu de la construcció d'enginyers bèl·lics i d'altres utensilis emprats en la conquesta («expensae factae et faciendae in machinis et ingeniis, et aliis communiter necessariis et utilibus ad expugnationem et captionem castris et fortitudinis»).²⁰⁴ Un cop rescabalats, els promotors de la conquesta, independentment de les forces que haguessin aportat, es repartirien, fent-ne tres parts iguals, el castell i la vila d'Eivissa. Finalment, tots els territoris extramurs i els béns mobles que s'hi trobassin («Alia autem omnia, quae sunt extra villam, tam mobilia quam immobilia») es repartirien en funció del nombre de cavallers i homes armats que cada un dels tres promotors hagués aportat a la conquesta («dividamus bene et fideliter inter nos pro numero militum seu armatorum quos quisque nostrum habuerit in obsidione iam dicti castris et predictarum insularum»).²⁰⁵ D'altra banda, l'infant Pere de Portugal i el comte de Rosselló reconeixien tenir les seves parts en feu de Guillem de Montgrí.²⁰⁶

La redacció d'aquest conveni, com és evident, es basa en l'acord signat per a la conquesta de Mallorca el 23 de desembre de 1228, segons el qual el repartiment de l'illa es duria a terme d'acord amb la quantitat de cavallers i homes armats aportats («dabimus vobis iuxtas portiones secundum numerum militum et hominum armatorum quos vobiscum duxeritis»).²⁰⁷ Però el conveni de 1235 mostra

carta, perpetuo valitura, donamus, laudamus atque concedimus vobis et vestris et quibus vos volueritis relinquere seu dare, ad omnes vestras vestrorumque voluntates inde perpetuo faciendas, castrum et villam de Eviza, cum tota insula in qua est, et totam insulam de Formentera, cum salinis et leudis, portibus et omnibus exitibus maris et terre, et cum aquis dulcibus et salsis, stagnis, lignis, pratis, pascuis, montibus, planis, montanis, cultibus et heremis, silvis, nemoribus et garricis, et cum omnibus ingressibus et egressibus per mare et per terram, et cum fortiis, hedificiis et melioramentis factis et faciendis, et cum omnibus omnino et singulis iuribus et iurisdictionibus pertinentiis ad dictum castrum et villam et ad predictas insulas pertinentibus et debentibus pertinere.» Universitat Jaume I, Castelló, Arxiu Virtual Jaume I, <<http://www.jaumeprimer.uji.es>>, document núm. 001037.

201. Ricard URGELL HERNÁNDEZ, «La Corona de Mallorca: orígens i constitució territorial», a *Jaume II i les ordinacions de l'any 1300*, Palma, 2002, p. 47-74.

202. «E, quan saberem açò l'infant de Portugal e Don Nuno, viren-se ab l'arquebisbe e dixeren-li que ells serien en sa ajuda, e per aitaus con ells menarien, hòmens de cavall e de peu, en sa ajuda, que els en des part. E l'arquebisbe atorga-ho, e foren tots en aquella companya»: CR, 125, p. 217.

203. Joan MARÍ CARDONA, *La conquesta catalana de 1235*, p. 23-32. Vegeu també: Universitat Jaume I, Castelló, Arxiu Virtual Jaume I, <<http://www.jaumeprimer.uji.es>>, document núm. 001076.

204. Joan MARÍ CARDONA, *La conquesta catalana de 1235*, p. 26.

205. Joan MARÍ CARDONA, *La conquesta catalana de 1235*, p. 28-29.

206. Bartomeu ESCANDELL BONET, *Ibiza y Formentera en la Corona de Aragón*, tom 1, *Siglos XIII-XVIII*, p. 182.

207. Del mateix parer és Antoni Ferrer: «El territorio rural de la isla y los bienes muebles e inmuebles que en él se encontrasen consumada la conquista había de ser dividido proporcionalmente a la fuerza armada aportada en la conquista por cada uno de los nobles. De esta manera se repetía, a mucha menor escala, el sistema de proporción usado por el rey en Mallorca»; vegeu Antoni FERRER ABÁRZUA, «Ibiza y Formentera», p. 216.

que els conqueridors —particularment Pere de Portugal i Nunó Sanç—²⁰⁸ havien après de l'experiència mallorquina, ja que definiren molt acuradament com es duria a terme el repartiment i, per damunt de tot, l'adjudicació del botí i quina finalitat havia de tenir —cal recordar els desordres que hi hagué a Mallorca amb aqueix motiu—, com també les clàusules que definien la jerarquia feudovassallànica de l'illa. El tenor d'aquest conveni, a més, permet conèixer que les característiques de la conquesta de l'illa no varen ser fruit de la improvisació; així ho indiquen almanco les referències a la construcció dels enginys bèl·lics i el fet que es preveïés que el botí fos destinat a les despeses que comportà la construcció d'aquests i l'aportació d'altres estris per a la host.

Pocs dies després de la signatura del conveni, el 24 d'abril, un breu de Gregori IX convertia el projecte de conquesta, a la pràctica, en croada, ja que concedia indulgències als fidels de la província Tarraconense que participassin o que ajudassin a la conquesta d'Eivissa «ad extirpandum et ad erudendum de manibus impiorum insulam Hevizae, regno Maioricarum contigua».²⁰⁹

Resulta probable, per tant, que els veritables preparatius de la conquesta s'iniciassin durant el mes d'abril. Poca cosa es coneix sobre la composició de la flota i de l'exèrcit feudal.²¹⁰ Es desconeix, fins i tot, si els promotors de la conquesta hi participaren directament, ja que el conveni del 12 d'abril els autoritzava a delegar la direcció dels seus efectius. Tanmateix el *Llibre dels feits* indica que Guillem de Montgrí féu construir un trabuquet i un fonèvol²¹¹ que, pel que es desprèn de la redacció de la Crònica reial, degueren ser els únics enginys emprats en el setge, almanco d'una certa envergadura.²¹² Així mateix, resulta plausible suposar que, com ha proposat Bartomeu Escandell, aproximadament la meitat dels efectius haguessin estat aportats per Guillem de Montgrí i el seu *llinatge*, i que la resta ho haguessin estat, en proporcions consemblants, per Nunó Sanç i per Pere de Portugal. Així ho fa pensar, almanco, el fet que s'assignassin a Guillem de Montgrí dos dels quatre quarts en què es repartí l'illa després de la conquesta.²¹³

El *Llibre dels feits*, que forneix l'única —i brevíssima— descripció d'època de la conquesta, no fa esment d'on i quan partí l'estol (o estols),²¹⁴ ni de quan va arribar a l'illa, tot i que resulta plausible que fos durant l'estiu, aprofitant les bones condicions meteorològiques. Es limita a indicar que desembarcaren en un lloc indeterminat, sense cap impediment per part dels illencs, i que, des d'aquí, tant les naus com els cavalls armats es dirigiren cap al port d'Eivissa, on feren el campament i disposaren el setge.²¹⁵ Així, doncs, com en el cas de Mallorca, el desembarcament dels efectius hauria tingut lloc a una certa distància del nucli urbà i la flota hauria blocat el pas per mar a la vila. La Crònica només esmenta dos enginys bèl·lics, els que feien servir els cristians, que possiblement eren els mateixos que

208. Tots tres havien participat en la conquesta de Mallorca. Sobre això, vegeu Antoni FERRER ABÁRZUA, «Ibiza y Formentera», p. 214.

209. Álvaro SANTAMARÍA, «La reconquista y la repoblación del reino de Mallorca», p. 169; Bartomeu ESCANDELL BONET, *Ibiza y Formentera en la Corona de Aragón*, tom 1, *Siglos XIII-XVIII*, p. 151.

210. Tal com indica Antoni Ferrer: «J. Binimelis (1927: II, 79) afirma que desembarcaron mil quinientos peones y “algunos” caballeros, además de un fundíbulo y un trabuquete» (Antoni FERRER ABÁRZUA, «Ibiza y Formentera», p. 218). És possible, per tant, que Binimelis —que va escriure la seva obra a la darrer part del segle XVI— conegués documentació sobre la conquesta desapareguda que els autors contemporanis no han pogut localitzar.

211. CR, 125, p. 217.

212. CR, 126, p. 218.

213. Bartomeu ESCANDELL BONET, *Ibiza y Formentera en la Corona de Aragón*, tom 1, *Siglos XIII-XVIII*, p. 185; Antoni FERRER ABÁRZUA «Ibiza y Formentera», p. 216.

214. Álvaro Santamaría considera que la flota «zarpó probablemente de Salou y de Mallorca, transportando los efectivos aportados y financiados por los tres consocios». Álvaro SANTAMARÍA, «La reconquista y la repoblación del reino de Mallorca», p. 169.

215. «E passaren a Eivissa e preseren terra menys de negun contrast que no els faeren los de la illa. E vengueren ab los cavalls armats e ab les naus e ab los llenys al port d'Eivissa; e aquí fermaren ses albergades e combateren-la»: CR, 126, p. 217-218.

havia fet construir Guillem de Montgrí. El de major potència era un trabuquet, que llançava pedres contra el castell; l'altre era un fonèvol que en llançava contra el mur exterior de la vila. Quan el mur s'esbaldregà com a conseqüència dels impactes de les pedres del fonèvol, els cristians passaren a fer una excavació —probablement una mina— que degué acabar d'enderrocar el mur esbaldregat. Obert el pas, els feudals tengueren diferents escaramusses amb els resistents de la vila («assajaren-los primer de batalles menudes»), que probablement degueren servir per a mesurar-ne la capacitat de resistència i per a fer avinent als andalusins la notòria superioritat de l'exèrcit feudal. Quan es decidí l'assalt a la vila, l'exèrcit cristià va prendre molt fàcilment el primer recinte de la murada, cosa que desanimà els resistents —que, recordem-ho, devien conèixer quina havia estat la sort de Madina Mayūrqa— i els portà a rendir-se, el 8 d'agost de 1235, en unes condicions que no es descriuen en el *Llibre dels feits* («E quan viren los sarraïns que aquella havien perduda, esbafaren-se e parlaren pleit que es retrièn»). Tot i que hi ha fonts musulmanes que fan referència a una resistència decidida i persistent, que s'hauria perllongat durant cinc mesos,²¹⁶ la narració de la Crònica fa pensar que la conquesta fou breu i que es dugué a terme sense gaire dificultats («E així hagueren en esta manera la vila e el castell, sí que el trabuquet no hi tirà deu pedres»²¹⁷). Retudes la vila i el castell, la rendició de la resta de l'illa degué ésser cosa de pocs dies. La conquesta esdevingué irreversible, tot i els atacs que —segons la Crònica reial— els nous senyors d'Eivissa varen rebre per part de «galeres sarraïnes» i que repel·liren amb èxit, de tal manera que els atacants «preseren-hi totavia més mal que no hi pogueren fer».²¹⁸

RECAPITULACIÓ

No hi ha cap dubte que la presa de Madina Mayūrqa fou una massacre, però la indubtable magnitud de la matança no ha de fer oblidar que Jaume I va fer servir totes les estratègies i mitjans possibles per aconseguir el domini de les Illes Balears, des de la violència més implacable fins a pactes que, almanco en principi, podien resultar relativament poc lesius per als musulmans de Mayūrqa. La batalla de Portopí va ser seguida, la primavera de l'hivern de 1229, per una espècie de pacte tàcit amb els andalusins que seguien Ben Abet —que, cal tenir-ho present, va ser romput per aquests darrers. Així mateix, la matança de Madina Mayūrqa va comportar cavalcades, amb les quals Jaume I forçà la rendició dels resistents a Artà, que no eren res pus que pagesos atemorits (i posteriorment encaptivats). El rei que dugué a terme el pacte amb Xuaip —gràcies al qual es reteren els castells i part dels refugiats a la serra de Tramuntana—, el que va acordar la submissió dels andalusins de Menorca, és el mateix que va convertir els habitants de Madina Mayūrqa i la resta dels resistents a les muntanyes en captius. És el mateix rei que, interessat en altres afers, no dubta a delegar la conquesta d'Eivissa i Formentera a altres senyors. En tot cas, tot era fruit d'un endarrer, aconseguir ràpidament el domini de les Balears, el regne «dins mar». D'aqueixa manera s'aconsenguia expandir la cristiandat llatina —no debades les conquestes de Mallorca i Eivissa foren convertides en croades— i consolidar l'autoritat i el prestigi d'un rei jove, mancat d'autoritat i de cabals. Això darrer, l'obtenció de cabals, i el repartiment del lucre, del botí, de les terres conquerides, era l'objectiu comú del rei, dels senyors feudals i de la host, una qüestió que, significativament, es pactà tant en l'acord per a la conquesta de Mallorca de desembre de 1228 com en societats d'aventurers que volien prendre part en l'exèrcit.

216. Bartomeu ESCANDELL BONET, *Ibiza y Formentera en la Corona de Aragón*, tom 1, *Siglos XIII-XVIII*, p. 187.

217. CR, 126, p. 218.

218. CR, 126, p. 218.